Opłata pocztowa uiszczona gotowką.

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

X. Річник

ЧИСЛО 6. ЧЕРВЕНЬ 1938

НА СТРІЛЕЦЬКИХ МОГИЛАХ.

Панахида за Поляглих Героїв, членів У. Г. А. у Львові на стрілецькому кладовищі на Личакові, підчас Зелених Свят 1937 р. На ліво від хрестів стоїть полк. Андрій Мельник, ген. Мирон Тарнавський і президент др. Кость Левицький.

ОЛ. БАБІЙ.

НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ

Над Дніпром, над яром, біля Києва брам
Над гробами хтось плаче з одчаю.
А чомуж то, чому не ридаю я сам?
Чи я серце із каменя маю?

І чомуж то, йдучи на героїв цвинтар,
Я без жалю стою між хрестами?
Спіть герої! Життя ви дали на вівтар...
Я-ж не можу ридати за вами.

Спіть у вічному сні і пробачте мені
Той великий гріх і провину!
Молот долі нас бє, — тож серця камяні,
Від коли ми втеряли Вкраїну.

Не ридаємо, ні — бо героїв життя
Як та пісня, що в дужім акорді
Мовкне, рветься нараз, та не йде в забуття!
Тямить нарід все лицарів гордих.

Для раба всюди гріб і тюрмою ввесь світ —
А життя — шлях понижень і болю!
Кожний день для раба то одчай, сум і встид,
Що так марно утратив раб волю.

Прекоротке життя всіх героїв, борців —
Наче в бою те сяйво ракети,
Ви дітьми ще були, як ось там зза лісів
Вас косили чужі кулемети.

У великі ті дні, незабутні, грізні
Я заплакав колись край могили,
Що ви тут на весні всі вмирали в борні,
Хоч так мало, так мало ви жили.

Так було мені жаль, що не підемо враз
День побіди витати в параді,
Що не впаде вже знов давний, твердий наказ:
„Ходом руш!" „Вправо глянь" — в дефіляді.

Та уже дні борні лиш історія, сон,
Тільки спомин болючий мов рана,
Біль найбільший борця — то попасти в полон
І згадать славу й волю в кайданах.

Чи було так? Це сон? Справді йшли ви ось тут,
Як за містом гармати дудніли?
Знаю, знаю, чому сльози з віч не пливуть!
Бо ви жити й вмерти уміли!

Хто нещасний? Ми? Ви? Ви-ж конали в борні
Несучи в серці радість: Ми вольні!
Віру несли ви в гріб, що уже вітчині
Припинив чин ваш — муки пекольні.

Ми остали в живих, нас минув стріліє град,
Пощадили мечі нас ворожі,
Та пробив нам серця, поранив без пощад
Меч страшніший від всіх мечів може.

Ні, не меч, не один, а сто тисяч мечів
Нас ранить все, щодня, неустанно,
Як ми бачимо знов, що орда москвинів
Над Дніпром із Грізним йде Іваном.

Бо найбільший то жаль і найбільший то сум —
Бачить рідне те військо, державу,
І побачить як впав наш прапор мов на глум
Під ворожу стопу преплюгаву.

Не дивуйтеся, ні, тіни воїв святі,
Що не плачу за вами з терпіння!
Ні тюрма, ані смерть, ні могили ось ті
Не страшні вже таким поколінням,

Що здобули усе, що найвище в людей,
І все втратили знову так скоро
Випив сльози усі, серце вирвав з грудей
Ненависний хижак, лютий ворог.

Страшно в бою вмирать, коли кулі свистять,
Все ж від куль кнут страшніший в долоні —
Ви померли за мент, ми ціліське життя
Догниваємо в муках аґонії.

Бились наші серця вам колись в унісон:
Меч і чин тільки нарід єднає,
А сьогодні ми всі мов страшний скорпіон,
Що себе сам жалом добиває.

Бо неволі проклін, то найтяжчий проклін —
Як нарід впаде з волі Бога,
То як ворог глядить вже на батька і син.
Брат вже ворог для брата для свого.

Бо як мати помре, то й найліпші сини
Мають серце затроєне в злобі:
І вже в гніві вони, і вже кличуть вони:
Ти, ти винен, що мати у гробі —

Тож пробачте, що я ось стою край могил,
Давні друзі, вояки незнані,
А ридать, сумувать я не маю вже сил
В ті прокляті роки окаянні!

Ми остали в живих — не завидуйте нам!
Ми нераз із розпуки і болю
Вже не жалуєм Вас, а завидуєм вам,
Що сконали Ви вольними в бою!

Між двома фронтами

Остання реорґанізація І. Бриґади (б. ІІ. Корпусу).

Написав: *Теодор Марітчак*

Майже всі документи Української Галицької Армії попропадали на Східній Україні підчас бурливих воєнних подій у квітні — травні 1920 р. І тільки в декого з учасників щасливим припадком збереглись поокремі накази чи відписи, що подані тепер до прилюдного відома нагадують нам інколи й цікавіші моменти з нашого недавно минулого.

До таких припадково збережених та безперечно найцікавіших документів належить останній реорґанізаційний наказ І. Бриґади УСС (давного ІІ. Корпусу УГА), поданий оце недавно на сторінках „Літопису Червоної Калини", а саме в ч. 6-ому з 1937 р. Сам наказ безперечно автентичний, що треба зазначити тому, бо назва бриґади в ньому перекручена й подана в ньому місцевість видання наказу, чого в наказах фронтових частин ніколи не роблено. Оці недокладности слід записати на рахунок того, хто цей наказ переписував чи відписував, він певно й занотував місцевість від себе й про себе.

Та самий-же наказ, як сказано, автентичний. Його й виготовили дня 3. травня 1920 р. у містечку Цибулеві липовецького повіту на Київщині. Там-же й перевели намічене переґрупування бриґади, яка тоді мала офіційну назву І. Бриґада УСС і на своїх документах вживала печатки з таким-же написом та тризубом посередині. Один ориґінальний документ з такою печаткою й підписом команданта бриґади передано нами свого часу до Відділу Історичних Памяток при Музею Н. Т. Ш.

На ділі-ж були це останки колишнього ІІ. Корпусу, переформованого по „злуці" з большевиками на І. Бриґаду УСС, причім цю бриґаду, як і інші, переіменували на полки. У квітні 1920 р. переформована І. Бриґада стояла вже на протипольському фронті на захід від Чуднова.

Як це сталося, що та сама бриґада опинилася раптом в Цибулеві, майже на 200 кільометрів простої лінії від Чуднова? Чому вона там переґрупувалася тай що з нею відтак сталося?

Ось питання, що їх мимохіть поставить собі неодин читач при перегляді цього документу. А в нас згаданий наказ відсвіжує спогад про тодішні високодраматичні хвилі, нашому загалові — на жаль — ще й досі мало відомі.

Правда, ці спогади може й надто болючі, це-ж спогади про кінцеві судороги останків славної й колись великої армії, з якою звязані були наші найбільші надії. Та все-ж, і той кінець належить до історії, тай то до сторінок ненайгірших. Були-ж ще й тоді, в отих бурунах великої катастрофи, блискучі моменти геройства й самопосвяти, була ще й тоді незломна віра в силу української зброї, а гідність тієї зброї збережено до самого кінця.

Розрив з большевиками.

По примусовій злуці з большевиками Українську Галицьку Армію, здесятковану боями й пошестями, переформували в березні 1920 р. на три бриґади (до того часу корпуси), приділюючи кожну бриґаду до іншої совітської дивізії. Осьтак большевики розірвали єдність армії й відтак кинули її поокремими бриґадами в ріжних місцях на протипольський фронт. А саме: І. Бриґаду під Чуднів, ІІ. — під Літин, а ІІІ. — на південь від Бару.

Ані большевики до галичан, ані галичани до большевиків не мали вже із самого початку ні крихітки довіря, що виявляє вже сам розрив армії, а дедалі відносини між ними щораз то загострювались. До того й місцеве населення, особливо по селах, відносилося до большевиків крайнє неприхильно, а все большевицьке запілля кишіло від оживленого повстанчого руху. Були неясні вісти про нову акцію Уряду УНР і про польську невтральність.

На цьому власне тлі дня 23-го квітня в ІІ-ій і ІІІ-ій бриґаді прийшло до рішучого виступу. Обі вони, покладаючись на повстанчий рух і польську невтральність, повернули зброю проти большевиків. Але вже найближчі години виявили, що цей виступ не мав достаточної політичної підбудови — рахунок на польську невтральність показався фальшивий. Саме в часі найтяжчих боїв обох бриґад з большевиками — тобто 25-го квітня — польські війська пішли вперед як „союзники", та вже 27-го квітня обі бриґади розброїли й інтернували як „добровільних большевицьких полонених".

Та склалась при тому ще й інша траґедія. Орґанізатори виступу вислали були своїх звязкових і до І. бриґади, але ті звязкові мабуть не вміли віднайти відповідного контакту і свого пляну нікому не виявили. З того вийшло таке, що І. бриґада довідалася про переворот щойно на другий день і то доперва тоді, коли вже большевики заходилися її роззброювати. До роззброєння, завдяки припадковим обставинам, не прийшло. Зате ж уже 25-го квітня поляки й на чуднівському фронті перейшли до нагального наступу, примушуючи І бриґаду прийняти воєнний визов.

Осьтак одна бриґада завязалася в тяжкі бої з поляками тоді, коли рівночасно дві інші бриґади билися з большевиками, кожна на іншому місці й кожна з відслоненими плечима.

На загальний хід воєнних подій все те може й не мало більшого впливу. Але збройні сили У. Г. Армії, тоді чи не одинокі цупко зорґанізовані українські сили взагалі, а на всякий випадок найбільші — попали між млинські камені у повному розгоні. Вони цю армію вкінці й розторощили.

Тоді, в самому розгарі воєнних дій, про дальші події на відтинках двох інших бриґад у І. бри-

гаді нічого не знали, ба, деякі боєві частини не знали й про переворот. Сама ж вона стояла в тяжких боях з поляками, з большевицькими відділами на своїх тилах, приготовленими на її роззброєння.

В таких-то обставинах, не всім тоді відомих, зброя У. Г. Армії блиснула востаннє великим подвигом, здержуючи під Чудновом трьома полками продовж півтора дня нагальний напір двох свіжих познанських дивізій. Особливо-ж відзначився в бою під Бабушками вранці 26. квітня славний „Перший Львівський" (колись полк, тоді курінь), якому завязок дали залоги львівських бастіонів у листопаді 1918. р. Це був останній його бій і один із найбільще запеклих, які колибудь звела наша армія. Наложили в ньому головами пор. М. Німилович, хор. Федишин і багатобагато інших.

Зате не видержали польського наступу большевицькі частини по боках бриґади, що вже першого дня і за першим ударом пішли в розсипку. Це й дало полякам змогу окружити всю бриґаду в районі Бердичів—Козятин—Махнівка. Тамто частина попала в полон, а частина разом з бриґадною командою прорвалася під Голендрами. Вона подалася на південний схід і увійшла в тетієвський повстанчий район, де 1. травня на одному з постоїв зліквідувала в себе большевицько-комісарський режім.

Отак і ця бриґада відбилася остаточно від большевиків, але що їй робити дальше — цього не знав ніхто. Тому то й на першому від Чуднова спокійнішому постою скликали старшинську нараду. Це було власне в Цибулеві.

Останній „мітінг".

Мимо великої перевтоми від безконечного походу й цілої низки зовсім неспаних ночей, зараз по приїзді до Цибулева покликали всіх старшин на нараду. Поприходили й гуртки підстаршин та активніших стрільців, всі знали, що рішатимуть важливі справи. Простора ґімнастична саля гарної місцевої школи, як теж бічні приміщення, виповнилися по береги вояцтвом в запорошених від походів одностроях.

Збори відкрив підполковник Бізанц, як найстарший військовим степенем. Він у коротких словах зясував стан бриґади та її положення. Подаю зміст тієї промови за моїм записником:

— „Ми тепер майже без зброї. Маємо всьогона-всього 3 гармати, кільканацять скорострілів та яких 200 крісів, а все те на величезний обоз — до 500 підвод — і 2500 людей харчевого стану. Боєві частини сильно потерпіли — маємо тут вже тільки рештки. Також інші частини нарушені й перемішані. В такому стані бриґада не представляє собою майже ніякої боєвої вартости. А загроза велика. З одної сторони поляки, з другої большевики. Ми сами, що правда, між повстанцями, але ми знаємо, чим це кінчиться. Повстанці пірнуть у „підпілля", а ми залишимось на ласку неба. Отож — що нам робити? — Докладніших вістей про розміщення большевицьких і польських сил — не маємо. Не знаємо теж, де оперують інші галицькі частини тай чи вони взагалі ще істнують. Повстанча ґрупа Павленка має находитись по одним чуткам подальше в Уманщині, а по інших — аж на Полтавщині. Тому треба добре застановитися й обміркувати кожний дальший крок, щоб бодай обоз, який всеж таки представляє значніше майно, не попав у ворожі руки".

По цій промові розвинулася дискусія, в якій скристалізувалися дві думки. Одні пропонували роздати майно повстанцям, а нам самим піти в „підпілля". Другі радили за всяку ціну шукати звязку з реґулярною українською армією, тобто з Армією У. Н. Р., про яку теж нічого певного не знали, але припускали, що вона формується в союзі з поляками. Тому теж і при можливій зустрічі з поляками дораджували увійти з ними в переговори, тимбільше, що якібудь комбінації з большевиками цілковито відпадали.

З цього бачимо, що на зборах порушували теми високополітичні і то дуже дразливі, які проте треба було „рушати". Тимто й дискусія була доволі бурхлива, але вкінці люди виговорилися і зговорилися.

Думка про повстанче „підпілля" — упала. Неможливо ж двом з половиною тисячам людей, необізнаним якслід ні з місцевими відносинами, ні з місцевими людьми — от-так просто пропасти „під землю".

Зрештою, був час пізнати повстанців. Це була велика сила, інколи справді імпонуюча, сила стихії. Але тільки стихія, що жила ментальністю одного чи кількох сіл, і тому скрізь і завжди мусіла перемінитися в хаотичну шарпанину. Адже ж тетіївські повстанці, не зважаючи на порозуміння з їхніми провідниками, частинно розброїли нашу бриґаду та ще й зі щирого серця давали „добру пораду":

— Не журіться, панове добродії, — так нас постійно титулували. — І нам зброя потрібна, ми ж боронимо своїх сіл. Ідіть ви до своїх і робіть так, як ми. Пощо вам тягатись світами.

Ну, й оборонили! Дрібна частина тої енергії і тих жертв, що їх виложило повстанче „село", а можна було здобути половину світа. Та гірше, що тією повстанчою ментальністю жило тоді не тільки село, але й деякий уряд...

Досить, що думку про підпілля довелось залишити. Перед бриґадою відкривалася тільки одна можливість — шукати злуки з якоюбудь частиною реґулярної української армії. Якщо безпосередній звязок неможливий — шукати його посередньо через польський фронт. Та то вже остання, найтяжча евентуальність.

В тому дусі збори й приняли рішення, обовязуюче всіх солідарно. Нарушили цю солідарність тільки М. Ірчан і три його однодумці, що по тій нараді утекли до большевиків. Глумлива судьба захотіла, що сьогодні той-же Ірчан карається в большевицькій каторзі, а про його тодішніх однодумців нічого й не чути.

У звязку з такою постановою виявилася й необхідність переформувати бриґаду, щоб зробити її здібною до швидких походів. Осьтака ґенеза реорґанізаційного наказу.

Але на цих зборах переведено ще інші зміни, що про них в наказі нічого не згадується. А саме, тоді-ж вибрали військовий і політичний провід бриґади.

В УГА не було того звичаю, щоб підчинені вибирали собі командантів, про політику вже й не згадувати. Цибулів під тим оглядом це виїмок у виїмкових обставинах. Таж бриґада не мала тоді жадного „начальства" й мусіла подбати про нього сама. Тому цибулівські збори нагадували собою старе Запоріжжя або перші революційні мітінґи. Це й був на свободі перший і останній „мітінґ", що на ньому вільно було свобідно говорити й вибирати.

Комендантом бриґади вибрали через акламацію (проти одного голосу сот. Ф. З.) пполк. Бізанца, який в дійсности вже від двох днів проводив бриґадою. Начальником булави назначено пор. Ерліха, що в Цибулеві збирав стрільців та виголошував до них незабутні промови про безприкладні подвиги й славу У. Г. Армії.

Бізанц приймив вибір умовно, що відповідає тільки за військовий провід. Від всіляких справ політичного характеру — в такому положенні неминучих — він рішуче відмовився й запропонував вибрати до цього окрему Военну Раду. Так і зроблено, вибираючи раду з 15-ти старшин. Окреслили теж її права: вирішне в політичних ділах, дорадче у військових. Головою ради, поскільки не помиляюся, став покійний сот. Гриць Куріца, на всякий випадок він був її душею.

Реорґанізація.

Ще того самого дня команда бриґади виготовила реорґанізаційний наказ, означуючи його першим своїм наказом взагалі, мабуть для задокументування довершених змін.

Форма цього наказу наскрізь ділова, а зміст такий ясний, що говорить сам за себе. Все-ж, деякі місця заслуговують на більшу увагу, а одно вимагає й спростування.

Всі піхотні боеві частини, а були це по чуднівських боях вже тільки рештки, стягнено в один полк, якого комендантом назначено от. Р. Волощука. Справа ясна. Але на більшу увагу заслугує те місце наказу про переформування піхоти, яким строго **„забороняється всякі перенесення з одного бувшого полку до другого"**.

Це місце сьогодні для нас найцінніше з цілого того наказу. Ним засвідчується документнарно, що всі тодішні переміни в окремих частинах подумано тільки тимчасово, та що всі оті переходово стягнені полки (давні бриґади!) задержують свою засадничу окремішність. Така велика віра була ще й тоді, в тієї жменьки недобитків — у віднову й поповнення колишніх стягів армії!

Багато місця присвячено в наказі формуванню кінної сотні під командою пор. Лукашевича, що в тих обставинах вповні зрозуміле. Завязком тієї сотні — чого в наказі чомусьто не відмічено — був відділ кінних вістових при команді бриґади.

Найбільше турбот завдавав обоз. Він був не тільки завеликий, але й перевантажений рештками всілякого військового майна, що залишилося по колишньому великому корпусі.

Ще попереднього дня в с. Голодьках частину обозу „розвантажили". Між іншим знищено там більшість військових канцелярій з документами, побоюючись, щоб не попали у ворожі руки, а це могло статися кожної хвилі. Там, а також в інших місцевостях переходу, роздаровано пригожий ще канцелярійний матеріял шкільним управам, сільським кооперативам або й поодиноким школярам. Особливо школи були нам вдячні за прибори до писання, бо цього по селах тоді дуже недоставало. Деяким громадським установам подаровано й машини до писання.

Але цього було ще замало й тому в Цибулеві переведено систематичну й радикальну чистку обозу зі всякого зайвого вантажу. В цей спосіб хотіли й зменшити обоз і звільнити підводи під стрілецтво.

Ввесь обозовий матеріял, за виїмком найнеобхіднішого, виміняли на харчі або продали. Також старшини й стрільці визбувалися зі своїх особистих річей всього сяк-так зайвого, теж виміюючи все здебільша за харчі. Розміри тої чистки були такі, що того дня — було вже 4-го травня — ввесь Цибулів перемінився в одно велике базарище. Від розвантаження вилучено в цілости тільки обоз телефонічної сотні, з уваги на її високовартісне майно. При сотні була між іншим своя радіо-телеґрафічна відбірня.

Про політичну переміну засвідчує тільки одно місце в наказі, саме те, яким встановляється з днем 3-го травня „приписи й установи Галицької Армії", а „всі чужі накази і приписи" — себто большевицькі — касується. Це вже формальне затвердження факту, довершеного ще 1. травня.

Та є в наказі одно місце, а властиво тільки одно слово, яке безумовно мусимо спростувати. Це перестoрога, щоб не повторялися „випадки пиянства і рабунку". Отож слово „рабунок" тут ні при чім.

Спростовуємо це не задля оборони чести всеї армії, бо такої оборони УГА зовсім не потребує. Але в імя правди стверджуємо, що ані в Цибулеві, ані в жадному іншому місці переходу бриґади, не трапився ні один такий „випадок" зі сторони наших вояків. За такі „випадки" в УГА була куля в лоб, зі судом чи й без суду, а при бриґаді був ще полевий суд.

Правдою є тільки те, що дехто з вояцтва, надто вже піддаючись гостинности добросердних цибульчан, може трохи надміру залив своє „воядьке лихо" і що власне один з таких, позатим совісний вояк, в нетверезому вже стані зробив звичайну собі галабурду. Якраз отой „випадок" був прародичем цілого того уступу про „пиянство й рабунок", причім підчас складання чи перекладання тексту наказу вжито помилково невідповідного слова, або з поспіху або з незнання автором чи перекладачем української мови.

На розвантаження обозу й переформування бриґади витрачено в Цибулеві цілий день. Обоз значно облекшився, збільшуючи свободу рухів цілої бриґади, що й було передумовою дальшого походу — в невідоме.

Прорив під Монастирищем.

Та першою передумовою було прояснити наше положення чи пак розміщення й сили наших противників. В тій цілі вже першого дня побуту в Цибулеві зложили цілий розвідчий апарат, який мусів працювати незвичайно справно, бо вже за кільканацять годин добув досить багато потрібних відомостей.

І так розвідка провірила, що польські війська заняли вже Липовець, а большевицькі підтягаються в районі Уманя. Майже посередині залізничого шляху Липовець—Умань, приблизно під Монастирищем, польський і большевицький фронти себе доторкаються. Це одиноке місце, де ще можна прорватися через залізницю у південний повстанчий район. Але треба поспішати, бо по залізниці йдуть стежі й броневики одних і других та проявляють велику рухливість, особливо-ж большевики від Уманя.

Так постановлено прорватися під Монастирищем, на захід від Христинівки (а не під Христинівкою, як я помилково подав у статті „Останні дні II. Корпусу" — див. ЛЧК ч. 3 з 1936. р.). Щоб противників здезорієнтувати й тримати якзмога далеко від місця прориву, розвідчики вигадали й пустили в курс кілька татарських вісток, які хвилево навіть в Цибулеві викликали були чималий переполох.

З уваги на великий обоз, якого перехід мусів тривати 2—3 години, назначено прорив на ніч. Але перешкодили цьому зливний дощ і люта буря з громовицею, що зірвалася ввечорі саме перед наміченим виходом і шаліла всю ніч.

Щойно на досвітках 5-го травня хуртовина ущухла й бриґада могла нарешті вийти з Цибувева. Залізницю переходили вже пізнім ранком.

З обидвох боків, проти Липівця і проти Уманя, забезпечувала перехід піхота, а на самому переході наготовлені гармати, скеровані дулами у дві протилежні сторони. Однак обійшлося без перешкод, нічна негода припинила рухи противників. Бриґада перейшла на південь, у район „народньої республики" гайсинського повстанця Волинця. А там положення вже зовсім „вияснилося".

Безпосередня злука з військами УНР показалась неможлива, бо на цьому відтинку протибольшевицького фронту стояли тільки поляки. Повстанча ґрупа ґен. Павленка, що була до недавна тут недалеко — саме на днях подалася на захід до Дністра. Осьтак залишилася та остання „евентуальність", задля якої на зборах в Цибулеві було багато гармідеру — переговори з поляками, які закінчилися відомою капітуляцією під Райгородком біля Немирова в дні 10. травня 1920. р. Частину майна залишено повстанцям. До повстанців пішло теж кількадесять наших людей, що тепер були звільнені від військового приречення. Та навіть найзавзятіші прихильники „підпілля" не видержали довго розхрістаної партизанщини й ріжними шляхами звідтам видісталися. Ввесь обоз і решту майна забрали поляки, хоч пороблено всякі старання, щоб воно дісталося Армії УНР.

Зі зброї передано полякам дві (або три) гармати без стрілен і яких 150 крісів, по военному звичаю всі до одного перед здачею понищені.

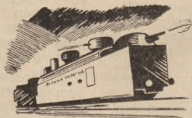
А реорґанізація в Цибулеві причинилася ще й до того, що капітуляція відбулася без понижуючих інцидентів. Бриґада находилась до самого кінця у зразковому порядку і це на противнику зробило своє враження.

Знамениту орхестру бриґади задержала в себе — за спеціяльним дозволом польського й українського міністерства війни — команда V. польської дивізії в Немирові. Вирядили музикантів в нові одностроі, позволили носити українські відзнаки, признали подвійну платню — аби їм тільки грали. Але одні музиканти по кількох днях випросили собі відпустки до дому до Галичини, а інші порозбігалися й без відпусток.

По короткому інтернуванні бриґади у Винниці майже всі старшини перейшли до Дієвої Армії, зате-ж майже всі стрільці вибрали польський полон. Мали вже досить всіляких пригод з такими союзниками, що бють з переду і в плечі.

Справа останніх днів УГА була зараз по катастрофі предметом інколи й гарячкових спорів між бувшими військовими. Деякі з них твердили, що були ще способи рятунку. Можливо. Відомі нам матеріяли, оголошені й деякі з неоголошених, тієї справи достаточно не висвітлюють. Але вони дають підставу твердити, що ті можливости, якщо вони були, лежали поза впливом військових кол.

Та сьогодні, з віддалі майже двацяти років, треба ствердити одно: обидві армії, галицька й наддніпрянська, сповнили свій обовязок аж до абсурду. Одним з документів цього, це власне останній реорґанізаційний наказ I. Бриґади, остання розпучлива спроба збереження останньої галицької частини.

Азов

Написав: полк. *Сергій Федоров.*

Розкидане по всьому світі донське та запорожське козацтво згадувало в минулому році, про одну з найславніших сторінок історії своїх предків — 300 ліття добуття одної з найсильніших турецьких кріпостей Азова, при устю ріки Дону до Азовського моря.

Азовська епопея взагалі мала визначне значіння у козацтва, зокрема донського. Щорік, в останню суботу перед святом Покрови, на Монастирському урочищу, повище Азова, на Дону, відбувалося величезне свято донського козацтва. Військові поминки, які влаштовувало військо, на память козаків, поляглих при численних бійках та штурмах Азова, а зокрема при добутті його, 18 червня 1637 (старого стилю), та при героїчній обороні Азова від турків в році 1641, яка саме скінчилася в день Покрови пресвятої Богородиці, сталої Захисниці та Помічниці Козацтва.

День св. Покрови був свого часу військовим святом всього Козацтва, а не лише Запорожського. Воно і не дивно, бо в ті часи, і ще раніші, не було такого відділення Військ від себе. Козаки з Дону мали свій курінь на Запоріжжу, приймали діяльну участь в бойовому житті січовиків. А запорожці мали на Дону в Черкаському 3 свої станиці, поруч ходили морем та суходолом на турка, воювали разом проти Москви, спільно відбували заслання на Сибіру та Далекому Сході. Врешті і сама орґанізація військового державного життя на Дону, зокрема на його Низу, завдячує своє існування Отаманові запорожців, князеві Вишневецькому, під час його походу на царство Астраханське.

Відтак і сама назва головного стану Донців — Черкаськ, теперішня станиця Старочеркаська, та й пізніше головне місто донців Ново-Черкаськ, вказують на козаків Запорожських — „Черкасу", як їх іменували на Москві. Відтак і дві долішні округи Дону мають назву Черкаських, бо переважно були заселені козаками запорожськими, зокрема з реєстрових, що еміґрували на Дін, чи то добровільно, чи під час військових колотнеч з Польщею, в першій половині XVII ст.

Кавказьке козацтво — козаки Кубанські та Терські, самож так являються нащадками Запорожців та Донців, як і б. реєстровців, протягом багатьох років переселюваних на Кавказ. Отже звідси у всього козацтва маємо спільні звичаї, свята, спогади. Навіть недавно, за совітської влади, поновили Козаки святкування Покрови, а відтак і військові поминки на Монастирському урочищі, священному козачому місці з вікових давен, з часів князівства Тмутороканського і перших зачатків християнства на Азовському побережжі.

У здобутті Азова брали участь не лише осівші на Дону бувші дніпрові козаки, а й ті, що недовго перед тим прийшли на Дін, по дорозі до Персії, яка в той час вела війну з турками. Запорожці на чолі з отаманом Матіяшем йшли допомагати персам, але приєдналися до донського пляну добути Азов і тим вписали своє невмируще імя до славної історії здобуття Азова.

Азов був відомий ще 400 років перед Христом як грецьке торговельне місто Тана, при усті ріки Дону-Танаісу. Тана змінила господарів на венеціян, з часом на ґенуйців, а врешті в році 1471 і на турків, що дали Тані нове імя Азов. Козаки з давних давен мали через Тану-Азов великі торговельні та культурні звязки з рештою світу, бо до відкриття московського шляху до Індії, торгівля Европи з Азією йшла в значній мірі через Тану-Азов, по Дону, переволокою на Волгу й далі на Схід.

З укріпленням турків на Дону, настав невпинний бій козацтва з ними задля вільного виходу на море. Не лише донці, але і запорожці не раз опинялися під мурами Азова з тим чи іншим успіхом. Війна донців з Азовом була майже безнастанна. Після закінчення епохи Смутного часу на Москві, де на довший час були привязані козацькі озброєні сили, козацтво Донське та Запорожське більш обернулося на море. Часом на власну руку, часом спільно козаки обидвох військ, з участю козаків Гребенських з Тереку, Яіцьких з Уралу та Волжських шарпали береги Анатолії, ходили морем на Дунай, а найбільш воювали Кримський півострів, а зокрема торговельний його центр м. Кафу, пізнішу Теодосію.

Козача надвлада на Чорному та Азовському морі набула таких розмірів, що Туреччина не була в стані побирати дані від своїх кавказьких вассалів Грузії, з якими припинилася навіть і морська торгівля. Володарі ріжних побережних земель грузинських даремно просили Москву захистити їх від козачої надвлади, навіть погоджуючися признати над собою суверенність московського царя. Даремно просила Туреччина московського свого приятеля вплинути на донських козаків, щоб не ходили на море, даремно загрожувала і примінювала репресії — життєвий інтерес козацтва було море з його джерелами добичі і козаки не могли погодитися ані на мир з турками, відтак Азовом, ані на укріплення Азова, як бази для випаду проти козацтва.

Разом з запорожцями донці добули Азов ще в році 1576-му, по весні року 1626-го вони знов були на мурах Азова. Козачі походи на море і на турків привели до великого дипльоматичного напруження поміж Москвою та Доном, який в ті часи уявляв із себе самостійну военну республику, що подекуди визнавала лише моральний авторітет московського царя, якому час від часу, за певну винагороду, допомагали козаки проти його неприятелів.

Головною причиною розриву дипльоматичних зносин Дону з Москвою, увязнення донського посольства в Москві, а далі і відлучення Війська Донського від церкви московським патріярхом Філаретом (батьком царя Михайла Романова)

Теодосія (Кафа) з видання „Kleine Tartarey“ сер. XVIII ст., ґравера Ґ. Боденера.

була спільна воєнна співпраця донців з запорожцями проти турків, які в той час були спільниками Москви проти Польщі. Даремно Москва намагалася уговорити донців не ходити разом з запорожцями на турків, а допомагати їй проти Польщі, та припинити зносини з дніпровим козацтвом, яке на польському боці воювало проти Москви в безнастанних її війнах за „Литовську спадщину". Донці на це не йшли, навіть припинили переправляти московських та турецьких послів через землю Війська донського, а далі заборонили постановою свого парляменту — Військового Круга, поминати в церквах імя патріярхове та царське.

Москва мусіла врешті йти на уступки, бо без козачої допомоги проти татар та на інших фронтах не могла нічого зробити.

Перед тим як козаки вирішили здобути Азов, турки укріпили його на першоклясну морську кріпость, яка перегороджувала ріку Дін й тим самим унеможливлювала козакам вихід у море.

Головна цитаделя була обведена мурами в 10 сажнів висотою, при обводі в 600 сажнів, з одинацять баштами. Мури обвели кріпосним ровом у $1^1/_2$ сажнів глибини та $4^1/_2$ ширини.

На гирлах Дону турки поробили кріпосні башти-каланчі, які запирали абсолютно всі проходи в море своєю артилерією. Козаки незабаром прокопали в обход цих укріплень так званий Козачий Єрик, який добув пізніше історичне імя. Але турки намагалися засипати і цей Єрик.

Азов мав для Туреччини значіння не лише торговельного порту та захисту проти козацтва. Войовничий хист Отоманської Порти та мрії про опанування мусулманських татарських царств, Казанського, Астраханського та Кримського, а відтак про поширення свого впливу далі на Схід привели ще в році 1569 величезну турецьку армію на Дін з метою вибити козаків з Дону, прокопати переволоку на Волгу та опанувати ці величезні й багаті области. Тодішні заходи турків потерпіли невдачу, але Азов залишався базою для їх здійснення і надалі.

Козаки добре вбачали, що могутній Азов є сталою загрозою самого їх життя на Дону, а через це не вагалися з рішенням вибити турків з Азова й опанувати його.

Вони також добре знали, що не найдуть допомоги в цьому від Москви, а тому з пляном своїм перед нею не відкрилися, хоч підчас підготовки у Москві було саме донське посольство „Зимова Станиця", яка мала привезти обичне „жалування" в борошні, пороху, олові, сукнах, що його щороку одержувало козацтво від Москви за свої служби по переправі послів та охороні від наїздів Кримської Орди.

Але не лише мотиви економічні та воєнні кермували козацтвом при рішенні добути Азов. В своїй відписці цареві, вже після оволодіння кріпостю, козаки пишуть, що вони пішли на Азов „з великія скорбі, памятуючи своє хрещення і святі божі церкви і святу свою віру, що з того граду Азова, від бусурменської віри, агарянського ісчадія, поганського язику, від злохищенних вовків чинилася пакость велика" — „наіпаче країнним городом і весям і разорення святим божим церквам, і християнської невинної крови проливання і в полон хрестьянства отців, матерів, і братію нашу і сестер наших іманіє", яких вони за море в полон продавали й кораблі ними навантажували, на каторги, та на землях козачих великі шкоди робили, в полон козаків брали і за море продавали, на козаків татар кримських і ногайських водили. Памятуючи це все і бажаючи „поганих бусурмен під меч покорити і в Азові святу християнську віру відновити" козаки скликали загальний Військовий Круг 18-го квітня, на якому разом з запорожцями вирішили негайно йти на Азов.

Мобілізація і підготовка велися в повній тайні і 21-го козаки осадили кріпость. В своїй відписці, надісланій у Москву в грудні 1637. р., як відповідь на царський лист з докорами, що козаки без його відома осадили Азов та добули його і при тому вбили турецького посла Тому Кантакузена, грека родом, який повертався з Москви до Царгороду, козаки писали, що вони осадили кріпость з усіх боків, копали окопи і порохові підкопи, з гармат розбивали башти і мури, і врешті 18-го червня, після 8 тижневої осади здобули Азов „і тих бусурмен, азовських людей, під меч покорили і всіх їх за їх неістовство побили".

Здобути Азов не було так легкою справою. Могутню кріпость захищало 4.000 яничарського

Очаків з вид. „Kleine Tartarey", сер. XVIII ст.

ґарнізону і більш 200 гармат, а з моря і ріки Дону охороняла її до того ще й фльота. В той час під Азовом було 5.000 донців та 4.000 запорожців, з 92-ма гарматами, під загальною командою Похідного отамана Михайла Татарінова.

Бій за Азов почався з загального штурму, який одначе не вдався й козаки примушені були перейти до реґулярної осади. Викопали траншеї, поробили тури й вали, „було багато боїв во дні в нощі" пише літописець. Козакам було важко, бракувало бойових припасів, бракувало й харчів, голоду натерпілися козаки досить, як пишуть вони самі. Але під час бльокади під Азов прибув з Москви Донський Військовий Отаман Іван Каторжний, який сам свого часу зажив багато в турецькому полоні, де мусів працювати на каторзі; він привів з собою 6.000 верхових донських козаків, які прибули на стругах по Дону, а московський посол дворянин Іван Чірінов привіз разом з ними хліб, порох, гроші. Прибув при тому і турецький посол Тома Кантакузен, якого цар просив переправити до Азова, не знаючи що козаки осадили його.

Підсилене козацтво принялося вести підкоп під азовські мури, але перший був невдалий — обвалився. Вів цю справу козак з німців Іван Арадов, який був „гаразд у подкопному ділі"; рахуючи, що обвал вийшов „бісовським причіненням" козаки зачали знову, відправивши молебен та покропивши місце святою водою. Через чотири тижні праці підкоп був готов, до мінної галерії наклали кілька бочок пороху і призначили на 4 годину ранку 18-го червня загальний штурм. Запорожці з частиною донців одержали завдання зробити обманний штурм на кінці протилежному до підкопу, а головний удар мав нанести сам Похідний отаман Татарінов у місці вибуху.

Підчас невдалих боїв та підготовчих праць до підкопу сталася пригода з послом Кантакузеном, яка позбавила його голови. Як пишуть донці до Москви, в супроводі посла був „охреянин Осанка" (бузувір, потурчений християнин) товмач, який бачучи, як козаки одвозили своїх поляглих каюками на Манастирський Яр, де їх Військо наказало „у часовні погребати по правилам святих отець священнослужителям", глузував з козаків, кажучи, що „тепер з під Азова возють козаків

Плян Бендер з вид „Kleine Tartarey", сер. XVIII ст.

Місто Перемишль з кельнського видання „Civitates orbis terrarum, 1617 р

каюками, а будуть возити ще й бударами"; крім того цей Осанка „своїм злим волшебством робив пакости великі, зверху по Дону на низ пускав на козачі табори „чари нарядні", з метою лякати військо і спричинявся до того, щоб подавати відомости туркам у Азов. Сам посол Кантакузен, користуючися зі свого посольського імунітету та того, що був одної віри з козаками, довідався козачий плян з підкопами та штурмом і наказав своїм грекам проплисти в ночі до Азова на колодах, та передати плян команданту кріпости, також казав йому надіслати за допомогою до татар у Крим, на Тамань і до Керчи. „І божою милостію і Пречистия Богородиці помочю і святого пророка і Предтечі Івана умоленієм" цих посольських людей, в ночі пронесло водою повз Азов прямо у козацькі табори, де їх похватали. На другий день відбувся козачий суд у Кругу і цих всіх посольських людей на чолі з Кантакузеном „побили до смерті за їх зрадничество та волшебство", а самому послові відсікли голову — „військовою шаблею".

Підчас бльокади козаки перехватили ще значний турецько-татарський відділ, який повертався з набігу на Україну і вів зі собою значний полон.

Перед штурмом козаки відправили молебні по траншеях та простилися один з другим, турки і не думали, що настає рішучий удар. Вранці запорожзька штурмова кольона кинулася на мури з драбинами і почали на них вилізати. Турки зосередили на це місце значнішу частину своїх військ, розпочався впертий бій, міжтим на протилежному боці, під охороною валу, зібралися донці під проводом отамана Татарінова. В четвертій годині Іван Арадов запалив порох і на місці, де турки найменш очікували, висадив мури в повітря.

„В той день багато азовців вилетіло за город" — пише літописець. „Михайло Татарінов перший кинувся на обвал, за ним полковники, сотники й козаки". Турки побачивши, що досі велася проти ним лише демонстрація, кинулися до пролому, що дало можливість запорожцям з донцями вибратися на мури і вдертися до міста з двох боків. Почалася різня величезна.

Козаки не давали пощади. В куряві, диму й пилу, різалися на ножі, добували дім від дому,

врешті турки не витримали і почали тікати, але за кріпостю їх перестріла козацька кіннота, а в Азові вибивала їх піхота. Частина ґарнізону ще якийсь час оборонялася в цитаделі, але й та 21-го була добута. Військо наказало з честю п[illegible] ховати поляглих, а для похорону турків наняті азовських греків, які вивозили вбитих за місто і закопували в загальних могилах.

Взявши Азов козаки визволили більш як 2.000 полонених християн, переважно населення українських городків та сіл. Більшу частину їх, під охороною війська виправило до дому,а тих, хто не міг йти, або був з далеких московських країн, залишили на Дону, до оказії.

Азов упав. Цілий світ жахнувся над таким подвигом козаків, писали тоді в ґазеті — хроніці в Европі. Бо ж Туреччина була найсильнішою державою, перед якою тряслася і Москва і середня Европа. Козаки наняли греків, привели до оборонного стану зруйновані мури і кріпость, відновили християнські церкви і лише після того повідомили сусідні держави про перемогу.

Турецький султан у свою чергу наказав готовити військо, щоб відібрати Азов. В цей час в Україні почалася нова завірюха з поляками, запорожці залишили Азов і подалися допомагати своїм братям, а верхові донці вернулися до дому.

У Азов перенесено головний стан донців з Черкаського городка. Дрібні спроби турків відбити Азов закінчилися невдачею, турецький султан вирішив відібрати його по закінченні війни з Персією. Сталося це аж року 1641, який вписав в історію козацтва ще більш славну сторінку, відому під назвою „Азовського сидіння", коли 4.000 козаків з жінками й дітьми відбилися від величезної турецької армії в 25.000 бойців та від великої фльоти, в якій були не лише турки, але й підвладні їм народи Румелії, Балкану, навіть і венеціяни.

З величезними втратами примушені були тоді турки азіяти осаду Азова саме в передвечір свята Покрови, коли козаки готовилися до останнього випаду, бо бачили що прийшла їх остання година. Морська буря доконала козацьке діло, розметавши турецьку фльоту і побережні табори та принесла ще більші втрати туркам.

Минули століття. За часів царської влади козацькі військові свята не відбувалися вже на Покрови, але як лише впала царська влада, донські козаки відновили своє свято і востанню суботу перед Покровою на Манастирському Яру, там де було поховано 1.100 донських та запорожських козаків, поляглих при здобутті Азова та при його обороні, влаштували величезне свято, якого не бачили і за царських часів.

ВОЄННІ УСМІШКИ.

ЖІНОЧА ТАЙНА

. . . . Так, так, — підхопив Михайло — к о л и с ь стрункий і кучерявий, тепер грубий і лисавий член „Молодої Громади" — я сам маю одну таку тайну і ношу її вже двацять літ.

Товариство зацікавилось.

— Ну, ну?

— Та, нічого. Було під Чортковом, я мав тоді 22 роки і закохався на смерть в одній прекрасній дівчині, на імя Марійка. Ах, мой, що це була за дівчинка! Коли вона вечером прибігала мені на стрічу — з розвіяним від вітру волоссям, з легонько зарожевілими щічками, темними розжареними оченятками, з двома яблочками, закритими вишиваною блюзочкою — і впадала мені в обійми — я думав, що відкривається передомною небо. Очевидно — вже на другий день я присягав їй, що вона моя одинока-єдина — що я буду їй вірний до гробу, що оженюся з нею. Як не тепер то колись. Що вечора ми сходилися і кожного вечора я більше тратив голову. Врешті одного вечора питаюся: — Марієчко, ну скажи, чи хочеш бути моєю? Взагалі в тім сенсі. Марійка раптом склонила свою кучеряву головку мені на груди і шепнула:

— Так... Але...

— Що „але"? Марійко, що це значить „але"? Моя найдорожча, скажи мені чому „але"?

Вона подивилася на мене, в її очах я побачив якби вагання — раптом вона шепнула: — Завтра тобі скажу — вихопилася і втікла.

Я лишився і цілу ніч мучився над тим, що означало це „але". Я мучився, як варят. Кільки я тоді передумав! Може Марійка вже дала кому слово? Може Марійка вже — ах, Боже — я мало не посивів до рана. Але думаю собі: рано довідаюся. Коби як до рана! Бо більше я не мігби того витримати. „Завтра скажу"... Що це все означає?

Я ще думав над тим і раптом — алярм! Крик, стріли, всі вибігають на дорогу і вдирають аж куриться. Я також...

Михайло перервав оповідання.

Мовчанка.

Хтось спитався:

— І ніколи ти не довідався, що це було за „але"?

— Ні.

Знову мовчанка.

— А та Марійка — питає один — де вона? Ти її не відшукав?

— Відшукав.

Товариство оживилось.

— Ну і...?

— Ну, й оженився.

Всі ахнули: — Ба!! Ади!.. Щось такого!!

А по хвилині хтось питає:

— Ну, то як? Ти не питався?

— Та питався...

— Ну?!?

— Та не знаю, бо тоді вона вже була забула...

— Сервус!... Ха-ха-ха!...

Тепер всі як на команду, зареготалися. Дивна історія! Пореготалися та й перейшли на іншу тему. Справа на тім вичерпалася.

Аж коли вже всі розходилися, одна жінка, що була присутна, сказала, але так, що Михайло не чув:

— Не бійтеся. Вона напевно не забула!...

Федь Триндик.

Моя перша зустріч з Симоном Петлюрою

(Витяг зі споминів — Український Національно-Революційний Рух на Західнім Фронті у російськім війську в лютім р. 1917).

Написав: *Василь Совенко*

Вартовий писар приніс телефоноґраму, одержану зі Штабу Главкозапа[1]). Полковник Карпов прочитавши передає її капітану Трофімову, щоб той вголос прочитав присутнім старшинам Управління Орукозап 5[2]). Як пригадую, зміст тої телефоноґрами був приблизно такий, що на 28. лютого на 2-гу годину дня призначається, з наказу Главкозапа Ґенерала Еверта, зібратися всім військовим частинам і Управлінням ґарнізону Мінська на мійській площі, де всенародньо оголосять акт про зречення царя Миколи II і прочитають оповіщення Декляpaції Тимчасового Уряду (вже революційної Росії). У вечорі в мійськім театрі відбудеться ґарнізонний мітинґ, де з промовами виступлять представники нового Уряду — Родзянко, Голова Державної Думи[3]) і міністр Керенський. З цього розпорядження Главкозапа ґенерала Еверта вже ясно було видно і зрозуміло, що державний переворот в Росії факт доконаний.

Готуємося до ґарнізонового мітинґу, що має відбутися „під командою" самого Главкозапа ґенерала Еверта.

Користаючи з права **самоозначення народів**, оголошеного в деклярації нового Уряду, ми, українці при Управлінню Орукозап 5, катеґорично вирішуємо явитися на те зібрання **окремою групою українців і під національним прапором обовязково.** Цю постанову Гурток[4]) прийняв одноголосно. Було нас всього-на-всього 10—12 старшин і козаків разом.

Як Голова Гуртка українців при Управлінню Орукозап 5, приймаю на себе команду. Даю розпорядження своєму заступникові хорунжому Ґандзі приготовити відділ. Сам відправляюся до міста купити матерії для прапора, бо той, що ми вже мали перед цим, був замалий, непоказний.

В назначений день, 28 лютого (ст. ст.), відраня готуємося на ґарнізонне зібрання. Відділ готовий. Встановлюю такий порядок руху: впереді прапор, несе військовий десятник Березовський. Асистентами біля прапору — хорунжий Ґандзя і військовий технік Кулик. Я веду відділ кількосно не великий, але сильний духом.

Пригадую собі самий момент передачі прапору як відділові так і прапороносцеві Березовському. Березовський увесь час крутився навкруг мене з чепурно виструганим держалном для прапору і ґвалтував: давай йому прапор. Також і цілий відділ з великим зацікавленням вичікував на прапор.

Я ж хотів його передати урочисто і, коли вже настав момент передачі українського національного жовто-блакитного прапору, беру Березовського до окремої кімнати, щоб прикрепити прапор до держална. Хорунжому Ґанлзі даю розпорядження приготовити наш відділ до урочистого прийняття свого національного прапору, як хоругву військової частини.

Розпаковую клунок, в якім був зазинений прапор. Розгортаю на столі великий кусок жовто-блакитного атлясу, чепурно обробленого у кравця і... Березовський просто упав на прапор, ніби стратив притомність. Раптом віджив, але очі його розширилися і наповнилися краплистими сльозами радости й утіхи. Признаюся, я не в силі отут на папері передати того радісного моменту. Нарешті Березовський втихомирився. Подає мені держално, чепурно зарані вже приготовлене. Прикріплюю прапор до деревка-держална.

Березовський глибоко зітхнув і приложився устами до прапору, заявивши якстій: — „Прапор буду нести в національнім убранню". Скидає з себе шинелю[5]) і передомною станув козак у вишитій сорочці, в синіх штанях, підперезаний червоним поясом.

Виглядом Березовського я був глибоко зворушений і не відразу отямився.

— На дворі ще холодно, простудитесь, — звертаюся до Березовського.

— То нічого, мене буде гріти почуття, що от я перший національний революціонер несу гордо наш національний прапор, вирвавши його з віковічної неволі.

Бачу, що мені не вгомонити Березовського, а надворі ще холодно, шкодую, щоб козак не простудився. Здіймаю з себе светер з верблюжого пуху і даю Березовському, щоб піддіг його під вишиту сорочку. Багато я мав клопоту, поки одягнув Березовського; він так розхвилювався, що його руки ніяк не були здатні щось робити. Хвилювався і я не менше. Нарешті все готово і Березовський, втішений, як мала дитина, лиш заздрісно поглядав на жовто-блакитний прапор, який я ще тримав у своїх руках з наміром передати його святочно відділові і його прапороносцеві Березовському.

В товаристві Березовського виношу прапор до відділу. Хорунжий Ґандзя подає почесну команду і я, зупинившись перед фронтом, промовив коротко про значення національного прапору взагалі і зокрема прапору-хоругви для військової частини і тут же з почестями передав його пра-

[1]) Главкозап скорочено: Главнокомандующій Западнаго фронта — Головний Командант Західнього Фронту.

[2]) Орукозап — Отдѣльный руководитель работ по укрѣпленію позицій Зап. Фронта 5. участка — Окремий Керівник праці фортифікації Західнього Фронту 5-го участку.

[3]) Парлямент.

[4])Гурток українців при Управлінню Орукозап 5 був заснований ще восени року 1916. Існував строго таємно. Завдання — національно-політичні.

[5]) Шинель — вояцький плащ з сірого сукна.

пороносцеві десятникові Березовському та асистентам — хорунжому Ґандзі й військовому технікові Куликові.

Відділ спокійно, з сяйвом найбільшої радости прийняв свій національний прапор і пильно зорив на праве крило. Даю розпорядження виводити відділ і зупинити перед ґанком Управління Орукозап 5, де з вікна над ґанком я промовив до відділу і до численно зібраних тут же людей (більшість службовики Управління не-українці — поляки, латиші і білоруси, що від старшини до рядовика висипали на вулицю, цікаві подивитися на прапор України).

Моя промова це була коротка інформація про те, що сталося і чому ми ще вчора „не сміли" знати, хто ми і чиї ми діти, нині стоїмо під національним прапором України; про те, що трапилося в Петербурзі і в цілій Росії; що новий тимчасовий уряд нової Росії з перших кроків своєї діяльности оголосив декларацію про право на самоозначення народів, що замешкували велику територію бувшої Росії. З цього права користаючи, ми маємо віднині заявити себе **українцями**, окремим народом на терені бувшої Росії (москалі скривилися, а поляки, латиші і білоруси привітали оплесками) і в дальшому ході революції будемо змагати до здійснення своїх національно-політичних і економічних прав, а конечною нашою метою має бути — **Самостійна Україна**, як незалежна Держава Українського Народу.

Слава Україні і великому Українському Народові!

Відділ відповів: Слава, на віки слава! І з піснею „Не пора, не пора..." відділ рушив до міста.

Управління Орукозап 5 містилося у будинку Духовної Семинарії. Виходимо на головну вулицю орґанізовано — впереді наш національний прапор при асистентах, все, як подобає порядній військовій частині, хоч було нас всього 10—12 вояків. За нами виповнена вщерть плинла вулиця мішаного люду — цивільні й військові.

Вже була 10 година ранку. Головна вулиця забита людьми. Будинки уквітчані прапорами, переважно малинового коліру (польський).

Мінськ в часі війни був переповнений поляками-біженцями, з польського королівства переважно. Поляки ще далеко перед революцією вже мали цілком правну політичну орґанізацію. І тому на час перевороту вони себе почували незалежно.

Білоруси знаходилися в повному безправю.

Людність, яка наповняла собою вулицю, зачувши українську пісню і узрівши український національний прапор, що палахкотів великими жовто-блакитними полотнищами в руках українського козака, гучно нас привітала.

Це привітання з перших наших національно-революційних кроків нас підбадьорило і наша українська пісня ще голосніше залунала.

Привітання людности Мінська розвинулося в цілий вихор оплесків та голосів. Головна вулиця була буквально залита людністю і уявляла собою бурхливе море, а на хвилях його майоріли хусточки, якими вітали нас. З вікон на наші голови сипалися квіти. Доходило до того, що нам важко було протиснутися вулицею вперед.

Зазначую, що найгарячіше нас вітали білоруси та поляки. Москалі тримали себе невиразно. Жиди виразно вороже. Пригадую собі такий випадок. В часі руху вулицею до мене підійшов один жидок, комісар міліції (вони вже тоді були у влади) і запитав: „Таваріщ, пачему у вас нєт красних цветов на знамені, ведь тєпер рєвалюція в Расії?" — Не пригадую собі, що я йому відповів на те, але жидок від мене відскочив.

Порівнявшись з будинком Штабу Фронту, ми заспівали „Ще не вмерла Україна". Протискаємося далі. Я зауважив, що здалека вулицею нам назустріч ідуть трійками якісь військовики. Наближаємося. Трійки військовиків мають уніформу „Земсоюзу" чи „Земгору"*) — в сірих довгих шинелях. Середній в синій смушевій шапці, пояркового коліру, полтавського зразку. Підходимо ближче. Стараюся розпізнати, але трудно. Обличча середнього, зауважую, просто звернене на прапор і на козака, що несе його. Обличча його — від радости просто сяє.

Зійшлися.

Середній підходить до прапору зі словами „Слава Україні!", обіймає нашого прапороносця, цілує. Далі дає дорогу прапороносцеві і спрямовується до мене. Я якось інстинктовно рушив назустріч. Зустрічаємося. Вітаємося: **Петлюра** — милим голосом промовив до мене військовик.

Відповідаю взаємно — **Совенко.** Міцно стискуємо один одному руки. Зупинився й цілий відділ.

Несподівана зустріч схвилювала мене і врадувала. Прізвище **Петлюра**, про яке я колись тільки читав, чув, — мене дуже тішило. (Ще перед війною я знав, що **Петлюра** був Начальним Редактором місячника „Украінская Жизнь", що виходив в Москві).

Запитую, що маємо робити?

Петлюра, що міцно стискав мою руку, промовив з милою усмішкою: „Оцей будинок, проти якого ми стоїмо, це тут моя канцелярія Управління „Земгора". З ґанку цього будинку (другий поверх) я маю виголосити промову на тему нинішніх подій".

Уважно слухаю й обсервую майбутнього Головного Отамана Петлюру.

Не мав Петлюра поставного зросту, зате мав рідко зустрічне обличча, яке виразно свідчило про стихійну силу — читалося з нього і про розум, і вдумливість і все, що характеризує оригінальну наскрізь людину. Цілий час уважно обсервував я його рухи і прислухався до уривчастих слів і коротких речень (Петлюра розмовляв то зі мною, то з хор. Ґандзею та військовим техніком Куликом).

Нас оточувала людність і силою свого натовпу просто гойдала. Звертаюся до Петлюри в справі наказу Главкозапа ґенерала Еверта — всім військовим частинам і управлінням зібратися сьогодні о год. (можливо 2-ій) на ґарнізоннім майдані. Петлюра перервав мою мову і якстій відповів: — „Туди ще ми встигнемо".

В цей час почулися звуки військової орхестри, а далі й української пісні: „Ми гайдамаки...", то

*)Земські і міські орґанізації, що працювали на війну.

з бічної вулиці виходив відділ парусот вояків під командою, як пізніше виявилося, хор. Ковердинського. Петлюру й мене це зацікавило, — значить нашого полку прибуває!

Петлюра прилучається зі своїм невеличким товариством — до мого відділу і разом рушаємо назустріч новому відділові.

Зійшлися й привіталися. Тому що мій відділ був під національним прапором, вийшов уперед, маючи лише спереду себе орхестру. Орхестра заграла „Гей нуте хлопці" і ми рушили далі головною вулицею. Вирішили продемонструвати український національно - революційний рух в день загального революційного здвигу в Мінську і дійшли геть вкінець вулиці аж до залізничого двірця. Від двірця повернули бічними вулицями і дійшли до того будинку (може Міська Управа), в якому замешкував Петлюра, як Уповноважений „Земгору". Відділ з орхестрою вистроївся фронтом перед будинком, прапор винесли на ґанок другого поверху і Петлюра з того ґанку почав промову.

Зтиха, приємним ліричним баритоном полилася, змістовна і високопатріотична промова Петлюри до відділу і вже до дуже великочисленного натовпу людей — військових і цивільних, що зібралися перед будинком Міської Управи так з цікавости дня, як і з зацікавлення цілком оригінальною маніфестацією українців, бо треба ствердити, на мінських вулицях, хоч і переповнених людністю, якенебудь ділання проявляли лише ми, українці.

Все відразу втихло, лиш барвисто лунав голос нашого промовця та палахкотів жовто-блакитний наш прапор.

Як пригадую собі, Петлюра почав свою промову з того, що трапилося у Петербурзі, а далі і на всьому великому російському фронті серед війська, та й у цілій Імперії. Далі, про історичне буття українського народу та його історичне прагнення до Державної Самостійности, національної і соціяльної волі і про сучасне тоді завдання українського народу, зокрема українського вояцтва на фронті поза межами Батьківщини. До вояцтва звертався Петлюра з гарячим закликом орґанізовано творити насамперед **збройну силу України — військо.** Бо в час революційного здвигу в Росії, український нарід зможе добути свої права лише опираючись на орґанізоване військо. Лише фізичною силою може забезпечити собі право на національно-політичну і економічну **незалежність**, зможемо з кращим успіхом створити **Самостійну Українську Державу**[7]).

Кожне слово промови Петлюри глибоко западало в душу кожного з нас, присутніх українців. Але не тільки нас захоплював Петлюра своєю направду мистецькою промовою, відкриваючи перед нами широку перспективу діяльности в момент національної революції на Україні; він захопив і цілу великочисленну людність цивільних і військових, яка натовпом, як море голов, стояла перед будинком.

Людність влаштувала Петлюрі бурну овацію і тримала себе з великою пошаною, перед національним прапором. Залунали голоси великочисленної громади: — „Нехай живе Україна і Український Нарід!"

Вся вулиця гомоніла без кінця й мала радісний святочний настрій.

З ґанку перейшли до кімнати і зробили коротеньку нараду — як маємо явитися на ґарнізонне зібрання. Тут же Петлюра подав ініціятиву про потребу орґанізованого чину українців на Західнім Фронті в Мінську, як місці перебування Штабу Фронту — маємо катеґорично, доводив Петлюра, створити Український Фронтовий Комітет, а для того після дефіляди на ґарнізоннім майдані маємо зробити Надзвичайне Зібрання українців.

Петлюра вже на той час нас всіх духовно окрилював і тому його ініціятива була прийнята одноголосно без всяких дискусій і обовязково.

З тим вийшли на вулицю і орґанізованою командою, співаючи національно-революційні пісні, рушили на майдан, де вже збирався цілий мінський ґарнізон. На майдані вже було багато військових відділів, пригадую собі відділ поляків під своїм національним прапором. Поляки з особливою привітливістю пропустили нас на перше місце перед трибуною. Пригадую точно, що під своїм національним прапором були ми і поляки.

Трибуна була вся удекорована в червоний колір і незабаром на ній зявився Главкозап ґенерал-адютант, ґенерал інфантерії Еверт в оточенню свого Штабу Фронту, людина середнього зросту, коренастої будови, гарний з виду, з породистою темно-русявою бородою, він оповів про те, що в Петербурзі стався революційний переворот, що цар Микола II зрікся корони за себе і за свого сина Олексія — наслідника; що з того приводу всі обовязки правління перебрала на себе Державна Дума і Тимчасовий Уряд. Начальник Штабу, як пригадую, ґенерал Квіцінський, оголосив декларацію нового Тимчасового Уряду, потверджену Державною Думою. Парада була коротка і ото у той спосіб поховонили у Мінську царську Росію і династію Романових.

Ми ж, українці, і з нами всі там присутні національні меншости урочисто і з ентузіязмом справляли **Свято Воскресення України.**

Як на закінчення паради заповів ґен. Квіцінський, що в міськім театрі має відбутися мітінґ, де мають виступати з промовами Голова Державної Думи Родзянко (малорос) і член уряду Александр Федоровіч Керенський.

На майдані після паради навкруг нас, під жовто-блакитним прапором, почали громадитися військові — салдати та старшини українці. До Петлюри підходили його земляки та співробітники з Управління Земгору — вітали, цікавилися подією і кожний тривожно задавав питання, а як же воно там у нас на Україні, колиб і там було так гарно і урочисто, як отут в Мінську, орґанізовано, то булоб дуже добре.

[7]) Автентично **незалежність,** а не автономію; автономію нам підсовував пізніше Київ.

Ободівка к. Бершаді

Написав: *о. Михайло Божак*, був. хор. У. Ґ. А.

В січні 1920. р. наш II. курінь, III. бережанської бриґади був закватирований в місточку Ободівці к. Бершаді. Курінним був сот. Сковронський, а його адютантом був пор. Горбачевський. Курінь був на тодішний час чисельно малий, бо був скошений поворотним, плямистим і черевним тифом. Старшини і стрільці лежали хорі на тиф по приватних домах, а тяжко хорі були в лічниці, на фільварку ґрафа Собанського, де був також цукровий завод зі своїми забудованнями і домами для урядовців заводу.

Щодня умирали стрільці в лічниці з причини браку ліків і лікаря. Трупи уміщували в підземних пивницях. Коли назбиралося більше небіщиків, тоді санітети виносили небіщиків на кладбище в Ободівці і хоронили в спільній могилі. Памятаю, що тоді помер на тиф один поручник, високий ростом, кремезний (назвиська не памятаю). За ним голосили стрільці, як за рідним батьком. Мешкав він на одній кватирі з пор. Панасюком, куда нераз я заходив на розмови.

Я належав до I. сотні, II. куреня, III. бережанської бриґади. Командантом сотні був тоді пор. Володимир Дзюба (здається родом з Яворова, к. Львова). Четовим II. чети був хор. Михайло Марусевич, родом зі села Раю, к. Бережан, а четовим III. був здається підхор. Іван Ґурбель, родом з Гусятина. Курінь числив тоді около 160 стрільців-виздоровців. Курінь взагалі не представляв якоїнебудь боєздатности, а тим самим не міг піти на фронт в сторону Бершаді проти большевиків. Стрільці були обдерті, пів босі, а фізично були виснажені ріжнього рода тифами.

Зближалась весна, а в слід за нею приносили старшини з Бершаді трівожні вісти, що большевики починають акцію наступу на наш слабенький фронт. Денікінці почали відступати на залізничу лінію Винниця, Жмеринка, Вапнярка, а наші галицькі частини лишали на ласку-неласку долі. Наші старшини ходили, мов строєні. Деякі зі старшин готовились до утечі, деякі шукали злуки з повстанцями, знову інші здалися на ласку долі.

За кілька днів почули ми артилерійський вогонь в стороні Бершаді. Це артилерія от. Шепаровича (говорили) острілює наступаючих большевиків! Вогонь тревав до 11. год. перед полуднем. Опісля все втихло. На другий день довідався наш курінь, що галицькі частини в околиці Бершаді і в самім місті злучилися силою обставин з большевиками. Так то У. Г. А. приняла назву Ч. У. Г. А., а начальним вождом Ч. У. Г. А. іменували тов. Порайка, галичанина, родом з Тулови в Снятинщині, який з австрійської армії попав в російський полон.

В наслідок подій і обставин, які зайшли, командний склад II. куреня перенісся з передмістя Ободівки до фільварку ґрафа Собанського, де містився цукровий завод. В самій палаті містилася наша старшинська столова. Столова збільшувалася з дня на день напливом старшин з II. Ч. У. Г. Корпусу.

Пригадую собі таких старшин: сот. Метельський, от. Кнітель, сот. Сковронський, пор. Горбачевський, пор. Володимир Дзюба, пор. Паньків, пор. Панасюк, чет. Петро Кіт, чет. Шпак, чет. Володимир Слука, пор. Капко, хор. Михайло Маруневич, хор. Кобилянський, чет. Івась Чепига, сот. Мельник і багато інших.

Старшини мешкали на приватних домах урядовців (переважно поляків) цукрового заводу. В цукровім заводі містились і стрільці, переважно чури старшин.

По злуці нашої Г. Армії з большевиками, ярий комуніст, тов. Порайко, взявся до реформи Ч. У. Г. А. Він наказав: 1. зняти зі шапок тризуби, а на їх місце припняти большевицьку звізду, 2. зняти старшинські відзнаки, а також підстаршинські, 3. один чура припадає на трох старшин, 4. старшини не користають з послуги чурів, 5. старшини йдуть самі по зупу з котьолками і т. п. Але такі реформи тов. Порайка не тільки не розєднували старшин, підстаршин і стрільців, а навпаки ще більше зєднювали серця всіх, як товаришів недолі!

МИКОЛА ЛЕБЕДИНСЬКИЙ

Червоніє червень

Червоніє червень червоно,
Тчуться шовки й шепочуть жита —
Дужий ранок стременами дзвонить,
Сонце пісню несе на устах.

Сонце зґардами сипле з долоні
І заковує в бронзу полки —
Йдуть як повінь стрілецькі кольони
І вогнем розцвітають шлики.

І волошками очі дівочі
Десь за ними під сонцем цвітуть;
Коні зґарди на полі толочать —
І сміється у заревах путь...

Червоніє в лузі калина,
Десь під небом клекочуть орли;
Задзвонила гірлами днина —
І бриґади житами пішли...

І сміється червень червоно
І весільний степами йде гук,
Розлилося дзвінке унісоно
Повне розкоші, радости й мук!..

Чоло походу на стрілецькі могили підчас Зелених Свят 1937 р. у Львові. З брами катедри св. Юра виходить Т-во „Молода Громада“. У другій чвірці по середині ґен. Мирон Тарнавський.

При VII-ій Львівській Бриґаді на Великій Україні

Хронольоґічний хід подій.

Написав; *П. Мигович*, б. пор. УГА.

(Продовження)

Ми обсадили лівий беріг ріки Бог коло моста в Вовчку Брацлавськім. Денікінці заняли Брацлав та обсадили правий беріг ріки Бог. Почалась гарматня стрілянина з обох боків. Також скорострілами обстрілювали Денікінці наші позиції.

Після полудня змінив нас II-ий курінь 13. полку. Ми залишилися, як запас в тімже селі (Вовчку Брацлавськім), де закватирувалися в глибині села у селян. Селяни тут гостинні — не жалували харчів нашим стрільцям.

З курінним адютантом, четарем Дмитром Туріем примістилися ми в хаті якоїсь старушки. Старушка була дуже побожна, цікава й говірлива. Засипувала нас цілий час ріжними питаннями — чи ми українці, чого прийшли сюди Галичани, як жиють люди в нашім краю, чи краще маються від тутешніх і под. Все це випитувала вона в добрій вірі, а ми відповідали й вияснювали.

Дня 22. жовтня мав бути форсований міст на ріці Бог (селяни називають Біг). У форсуванні мали брати участь крім частин VII-ої бриґади, також частини IV-ої бриґади. Під Брацлавом нагромаджено всю артилерію VII-ої і IV-ої бриґади. Вона мала наступ підпомагати. Вже була обговорена ціла акція. Провадив її підполковник Бізанц. Та приїхав сюди командант корпусу полковник Вольф і начальник штабу отаман Льонер. Вони оглянули позицію і наступ відложено.

Артилерійський вогонь з обох сторін був досить живий. Денікінці обстрілювали сильно село Вовчок Брацлавський. Там було досить нашого війська, що ходили поміж хати. Денікінці мусіли їх з Брацлава виділи. Тут убитий був денікінською гранатою пор. Гринчишин з 13-го полку.

Другого дня перейшов цілий 14-ий полк до села Свєнціца. I-ий курінь обняв охоронну службу над рікою Бог — а II-ий остав як запас у селі. Та вже наступного дня перейшли Денікінці міст на ріці Бог у Вовчку Брацлавськім. Наш полк одержав наказ робити протинаступ на село Довжок і Пархилівку, бо й тут Денікінці перейшли ріку.

I-ий курінь пішов наступом на Довжок і Пархилівку, II-ий на Вовчок Брацлавський.

З малою перестрілкою у Вовчку Брацлавськім прогнано Денікінців із того села і справлено попередні становища. Денікінці, утікаючи, підпалили за собою міст із страху, що наші війська вестимуть дальше наступ. Це вказувало, що й Денікінці також були слабі, коли палили за собою міст.

Дня 26. жовтня пересунувся курінь на ліво і обняв охоронну службу сіл Пархилівка і Довжок. I-ий наш курінь обняв охорону села Свєнціци.

Постій штабів тоді був: II-го корпусу в Неми-

рові, VII-ої бриґади в селі Чукові, 14-го полку в селі Свенціци, команда І-го куреня в томуж селі, команда ІІ-го куреня в жіночому монастирі на північ від села Пархилівки.

В Пархилівці і Довжку обсаджено місцями ріку Бог. Особливо сторожено чуйно в тих місцях, де можна було перейти Бог. Власне в Пархилівці було таке місце. На ріці Бог був якийсь вал каміння. Напроти того місця поставили Денікінці свій скоростріл і пильно обстрілювали наших у Пархилівці.

Дня 28. жовтня частини 13-го полку перейшли ріку Бог коло села Монастирське і заняли Брацлав. Наш курінь одержав наказ переправитись через Бог в с. Пархилівці і долучити до 13-го полку та провадити дальше наступ дорогою на село Семенки. В Пархилівці переправилися ми возами через Бог і перед вечером того дня долучили ми в селі Грабівцях до 13-го полку.

Зараз за селом Сорокодубами обсадили Денікінці край ліса. Тому, що заходила вже ніч, відложено наступ на завтра. Курінь заночував враз із частинами 13-го полку в с. Грабівцях.

Тут оповідали нам селяни, що війська ґен. Денікіна граблять сильно селян, жидів, а навіть інтеліґенцію. Усіх без розбору граблять — а селян більше як других. Вони стріляють худобу на полі, стріляють вівці — а в Брацлаві один міщанин із страху, щоби йому не забрали останню корову, мусів сховати її аж на стрих.

Дня 29. жовтня почав 13-ий полк наступ на денікінські частини за с. Сорокодубами — в лісі. Наступ не вдався.

Підчас наступу частини 13-го полку зловили були двох козаків - Денікінців. Вони оповідали, що у частинах денікінського війська голосно говориться, що Українська Галицька Армія хоче приступити в союз з військами ґенерала Денікіна.

1-ший український комітет в околиці Лейбаху в 1918 р. для збирання добровольців до Армії З. О. У. Н. Р. Сидить перший з права вістун Богдан Велигорський.

У нас в тому часі, говорилося, що з Денікіном має наступити перемиря, але певного нічого у нас ніхто не знав. Між іншим ці вістки приймали наші частини радо. Усі чулися перетомлені війною.

Перед вечором одержали ми наказ стягнутися на старі становища — то є перейти на правий беріг ріки Бог — та віддати Росіянам місто Брацлав. Приказ ми виконали і заняли знову села Пархилівку і Довжок. В тих селах перебув курінь до дня 2-го листопада.

В тім часі почали падати дощі і сніг. Дороги зробилися дуже погані. Довіз харчів був дуже утяжливий. Полкова провіянтура, для всякої безпеки перед ворогом стаціонувала аж за містечком Немировом у с. Стрільчу. Був це час, коли Денікінці могли зробити наступ, перейти через Бог — і скоро могли посуватись вперед, тому провіянтура мусіла бути трохи дальше від фронту. Це утруднювало доставу харчів. Щоби привести для сотні мясо або хліб, треба було стратити 48 годин на їзду туди й назад.

Стрільці харчувалися в більшій частині у селян, де були на кватирах. Населення тут добре, до нас відносилося добре і прихильно. Вони бачили тяжку службу наших стрільців над рікою Бог, бачили, як стрілецтво бродило болотами, часто перемочене і збідоване та невиспане. Тому ділилися із стрільцями, чим мали.

В монастирі, що знаходився на краю ліска — на північ від села Пархилівки, де була команда куреня, і де містився малий запас куреня — всього одна чета, варили монахині щодня обід для тих стрільців, що були там закватировані.

Одне лихо тут дуже відчулося — а саме, що кинувся тут сильний пятнистий тиф. Дотепер переслідував нас більше поворотний тиф. Тепер розлютував страшенно пятнистий тиф. Число недужих скоро збільшувалось. В самій скорострільній сотні нашого куреня, зголосилося одного дня аж 25 хорих, одні на пятнистий, другі на поворотний тиф. Але на пятнистий тиф більше. Сотня, що обслуговувала дотепер 6 скорострілів і коні, не могла обслужити ані 3 скорострілів.

Кілька днів пізніше, мусів я звертатись з проханням до команди полку, щоби приділила до скорострільної сотні хоч 5-ох стрільців до обслуги із І-шого нашого куреня, бо там ще так не хорували. До лічниць хорих не відсилано, бо лічниці були переповнені. Хорі лежали по хатах, де були на кватирах — у цивільних людей. З того приводу мали ми неприємности від місцевого населення. Так, як воно любило здорових наших стрільців, — так знову хорих нерадо мали у себе в хатах. Наші хорі стрільці заражували здорове сільське населення. Воно зачало умирати і тому нерадо приймали нас до своїх хат. Але не було ради — стрільці мусіли мати дах над головою. Йшли до хат, хоч господарі й не дуже радо приймали.

День 1-го листопада 1919. Треба було конче згадати першу річницю народнього зриву. День чи може два дні перед 1-им листопада одержали ми часопис „Стрілець", що виходив при Диктатурі у Камянці Подільськім. В числі цім була відповідна до хвилі стаття „День 1-го падолиста". Ми скликали стрільців, що були в монастирі на збірку і я згадав про день 1-го листопада в Галичині рік тому назад. Згадав я також про ролю Української Галицької Армії на Великій Україні — про наше становище до большевиків і до військ ґенерала Денікіна. З одними і другими треба Українській Галицькій Армії боротися. Вкінці перечитав я статтю із „Стрільця" і тим способом хоч скромно, відсвяткували ми із частиною наших стрільців першу річницю великого нашого свята.

Час до часу доходили до нас вістки, що наше політичне положення на міжнародній арені кращає. Доходили вістки про антантські місії, що їдуть, або є при Уряді УНР в Камянці Подільськім, а які мали за завдання провірити, що наші обі Армії не є большевицькими. Уряди тих місій мали визнати Україну самостійною державою і дати допомогу в боротьбі проти большевиків.

Тоді також в команді полку показували мені „статут" для Галичини. Був це зшиток кільканацять аркушів машинового письма. Та я його не читав.

Час до часу команда полку надсилала ріжні накази вищих команд до відома всім старшинам. Накази торкалися загальних орґанізаційних справ цілої Армії.

Становища під Катеринівкою.

II. З військами ґенерала Денікіна.

Дня 2. листопада одержали ми вістку, що з військами ґенерала Денікіна заключила Українська Галицька Армія перемиря, тому не можна до них стріляти. Вістку цю приняло наше стрілецтво і старшини з вдоволенням. Ніхто із наших старшин в полку не застановлявся над політичними консеквенціями такого перемиря. Не було вже у нас війська, що могло ставити якийсь поважніший опір ворогові. Наші боєві частини представляли собою один великий шпиталь. Ті стрільці, що залишилися дотепер ще здорові, мусіли доглядати хорих своїх товаришів, а також коней. Тому перемиря було для фронтових частин відпочинком.

Того дня перейшов курінь до села Свєнціц, де обняв охоронну службу над рікою Бог. І-ий наш курінь посунувся дальше на схід до села Самчинець.

Дощі не переставали падати. Болото було таке велике, що селом тяжко було перейти. Пятнистий тиф ширився щораз більше. Журою всіх старшин була боротьба з тифом. Але як боротися? Ліків брак — бруд — стрілецтво без чистого білля. В сільських хатах, де кватирували стрільці, також брудно. Вже не знати хто від кого заражувався тифом — чи цивільне населення від наших частин, чи наше стрілецтво від цивільного населення.

З командуванням військ ґен. Денікіна йшли переговори. В командуванні Української Галицької Армії зайшли перснальні зміни.

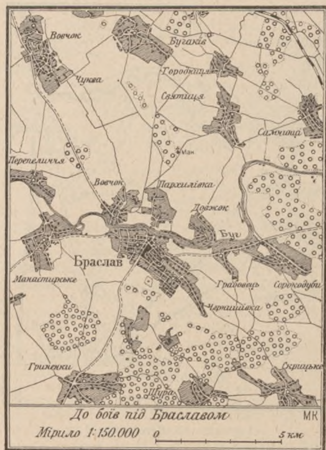
Про ці важливі зміни доходили до нас лише скупі вісти. Ми нічого не знали, що робиться — зглядно, що робилося в той час в Начальній Команді Української Гал. Армії. Не знали ми також нічого, що недавно покинув нас диктатор ЗОУНР. Взагалі жили ми на фронті з дня на день — охорона від тифу стрільців, та прохарчування коней — це найбільша жура фронтових командантів.

Дня 12. листопада перейшов курінь у третє на становище до сіл Пархилівки і Довжок. Команда куреня примістилась у монастирі. Негайно устроєно там кімнату хорих. Там була відповідна кімната. Першого дня прибуло до тої кімнати 38 хорих стрільців. Хорих було далеко більше, але не було місця всіх там примістити.

14. листопада 1919. довідалися ми про договір Української Галицької Армії з командуванням військ ґенерала Денікіна. Про ближчі умовини договору ми не знали. Зрештою це нас не цікавило. Ми мали свої клопоти — а саме пятнистий тиф.

З полку доручено стягнути охоронні стежі з над ріки Бог. Курені враз з командою полку перейшли до поблизького села Бугакова.

Тиф дуже ширився. В сільській маленькій школі зроблено лічницю. Хтось мігби подумати, що була це дійсно лічниця з ліжками, чистими простиралами — накривалами і всяким добром, що хорі могли користуватися всякими вигодами і приходити скоро до здоровля. Ні. Це звичайні шкільні кімнати. На підлозі була солома, а на тій соломі лежали хорі стрільці. Другі — здорові їх доглядали. У школі не можна було примістити

До боїв під Браславом МК
Мірило 1:150.000 0 5 км

більше, як 60 хорих. Решта лежала по сільських хатах.

Цивільне населення почало на нас відказувати, що ми їм занесли тиф. Ходили навіть чутки, що мають нас роззброїти. Ми держали навіть поготівля — із частини здорових стрільців.

Почали занедужувати також старшини куреня. Найперше захорів четар Михайло Богунович, опісля автор цього спомину, дальше сотник Віктор Бравн, хорунжий Данилків (помер в Бугакові — там похоронений), хорунжий Михайло Сенюта, полевий духовник о. Микола Романюк (помер в Бугакові — похоронений в Немирові) і інші.

В Бугакові похоронено до 15 наших стрільців.

Маленький ростом санітарний поручник, тоді полковий лікар Ярослав Гинилевич працював біля хорих і доглядав їх з посвятою від вчасного ранку до пізної ночі, аж вкінці сам заразився і захорів. Полк остався без лікаря. Не було кому доглянути хорих і давати застриків.

Сотні лишалися без командантів. Прим. командантом сотні скорострілів був якийсь час один вістун. (я був хорий а хорунжий Михайло Романишин, сотенний старшина при обозі, захорів). Обслуги до скорострілів не було, бо кількох стрільців, що залишилися здоровими, мусіли доглядати хорих і коней. Харчі стрільців були мізерні. Коней харчовано цукровими буряками, які закопані були в кіпцях на полі якогось дідича чи цукроварні.

До полку прибув сотник Рудольф Мар на команданта II-го куреня. Та зараз обняв він команду полку, бо сотник Андрій Олексин відїхав до Немирова обняти команду бриґади. Сам підполковник Бізанц захорів, а старший степенем від сотника Олексина, отаман Роман Волощук, командант 13-го полку не міг перебрати команди бриґади, бо сам лежав хорий.

Користаючи з такого нашого стану, цивільне населення крало від наших стрільців кріси, набої а навіть коні. З II-ої сотні скорострілів украли цілу коробку (1350) набоїв, а з курінного штабу украли два коні

Наші стрільці, видячи страшне горе, утікали від своїх відділів, забираючи із собою коні. Одної ночі в Бугакові з батерії Осипа Когута, утікло 9 підстаршин. З II-ої сотні скорострілів утік стрілець, родом із золочівського повіту, забираючи із собою коня.

Місяць ми перебули в селі Бугакові. Був це страшний час — час тифу і слабости. Моглиби ми були сидіти в тому селі довше. Але що надходили вісти, що війська ґен. Денікіна поносять невдачу за невдачею, мусіли і ми відступати. Ми мали відомости, що большевики заняли вже Харків, Полтаву і Київ і російські війська відступають на полудне.

За той час в Начальній Команді Української Галицької Армії зайшли важні персональні зміни. Начальним вождом УГА став дотеперішній командант I-го корпусу, полковник Микитка. Диктатор ЗОУНР іменував його ґенерал-четарем. Начальником штабу став полковник ґенерального штабу Ціріц, що прибув з Відня. Він був іменований також ґенералом. Дотеперішній командант УГА ґен. четар Мирон Тарнавський враз з начальником штабу Альфредом Шаманеком уступили. Ґенерал Тарнавський пішов під суд.

Та про ці всі справи до нас доходили дуже скупі вісти. Ми нічого не знали, що робиться в Начальній Команді нашої Армії.

Відворот з військами ґен. Денікіна.

Нашій Армії, що ціла в той час нездужала на тиф — треба було перейти у спокійніше місце — там перехорувати — відпочати і прийти знову до себе, щоби утворити з неї боєздатні одиниці.

В порозумінні із денікінським командуванням ціла наша Армія мала перейти в район Балти і дальше на полудне. Вимагала цього й конечна потреба, бо большевики розгромивши денікінські війська недалеко Курська — посувалися швидким темпом на Україну. Денікінці цілий час відступали. Тому Українська Галицька Армія з повищих причин мусіла двигнутись у спокійніші околиці.

Почалося повільне пересунення наших частин на полудне.

(Далі буде).

Український галицький полк в роках 1920-1922-1923 на Великій Україні

Спомин.

Написав: *о. Іван Левицький*, кол. підхоружий УГА.

(Продовження)

Майже по 4-тижневім побуті в Черкасах Зап. Гал. Бат. вернувся назад в Умань, бо там йде штаб 45. Дивізії. В тім часі переходить зміна і реорґанізація Черв. Армії. 14 Армія дістає назву 45 Стр. Сов. Дивізії з осідком у Киеві. Штаб куреня міститься в будинках „духовного училища", згодом в приватних домах при кінці міста від сторін казарм. Сотні переходять у казарми, провізорично зремонтовані, а навіть якийсь час і штаб переселюється до казарм.

Якось одного разу будинок штабу в ночі загорів від лихого димаря і тоді штаб переходить до приватних будинків міста.

Це була зима 1921. р. На Різдво цьогож року, мимо всього у курені „справлено" Свят-Вечір, а це показалося в поліпшенню і побільшенню харчів, а також у виданню деякого обмундурування. Хотяй у дні Різдва Христового велась збільшена мітинґова аґітація у будинках театру, де представлювано Ісуса Христа як першого комуніста, це наслідків жадних не мало. Всі старались торжественно відсвяткувати Різдво.

Курінь, десь при кінці зими, потерпів матеріяльну страту, а саме мав дістати більшу кількість білля, мундурів та обуви. По цей набір їхалось аж у Москву, одначе, коли транспорт прибув на стацію Умань і ждав відібрання і вивантаження до маґазинів дивізії, а якась часть мала відійти і для куреня, хтось у ночі підпалив цілий транспорт, що складався із кількадесяти вагонів. Одні казали, що це діло повстанців чи партизан, а другі казали, що це москалі самі які цей транспорт везли та по дорозі „побазарили" і боючись відповідальности самі підпалили, складаючи вину на повстанців.

Весною цьогож року прийшло до повної і нової реорґанізації галицьких військових частин, які тоді ще були серед поодиноких червоних дивізій. І так злучено всі частини в один полк під назвою „Галицький Полк" при 45 Сов. Стр. Київ. Дивізії. Ба, навіть були прийшли „штати" на реорґанізацію в одну боєву чисто галицьку бриґаду і дещо в тім напрямку робилось, однак ця реорґанізація з мені ближче незнаної причини не увійшла в життя.

Більше доповнення прийшло в силі одного куреня від 44 Дивізії, здається, т. зв. „Таращанської". Це був відділ зложений в подавляючій частині з У. С. С., на чолі стояв комбат Шеремета з адют. Мельничуком. Решта доповнення стягнено зі всяких московських частин, це доповнення було в малих ґрупах, а були серед них і ці, які в 1920 р. восені втікли з Галичини.

Вигляд і стан полку із злученням всіх частин представлявся так: командант полку т. зв. комполк Яцишин Степан, помічник ком. полку Дацків Михайло, адютант полку Соколовський, пом. адют. полку по строєвій части Лушпинський, пом. адют. полку по адміністр. части Гаврилів Іван, старший писар Лендзюк Іван, молодші писарі Левицький Іван і Криленко Володимир, військовий комісар полку Нагуляк Онуфрій, помічн. військ. коміс. полку Бочан Дмитро, політичний склад полк. штабу: Цепко, Колтонюк, Столярчук, Саврин*), ще й інші яких назвиськ призабув.

Полк числив 3 курені: І. кур. — командір куреня Шеремета, адют. Мельничук, оба розстріляні 1922. р. в Чорткові, про що бесіда буде дальше. ІІ. кур.: ком. куреня— Кметик Юрій. ІІІ. кур.: ком. куреня — Мазяр (чи Мазяк) по нім Хомяк? Адютантів куренів ІІ. і ІІІ. не пригадую собі назвиськ. Кождий курінь мав по 3 сотні, кожда сотня по 3 чети. Командірів сотень не пригадую собі. Назвиська лиш цих пригадую собі нині: Бакун, Хомяк. Господарська часть: начальник Рожанківський, діловод Орищин, старший скарбник Кузик Йосиф, стар. писар Кречун і ще один. Молодших назвизьк не памятаю.

Начальник булавної сотні Фриз, здається мені, оскільки пригадую собі, що Фриз Теодор, по званню нар. учитель, був якийсь час комбатом ІІІ. куреня.

Розвідки: 1) кінна — начальник Кобилянський, помічник його рідний брат, 2) піша — Орищин, мол. брат діловода госп. части.

Начальник сотні звязку (телефону) Корпан, заступник Майхер Володимир.

Були маґазини одностроїв, зброї на чолі із механіком Келлером, харчів, відділ „бані". Це були жінки-галичанки, які прали білля.

Лікар полку Кузьма Андрій, помічник Заячківський Мирон.

Ком. полку, команданти куренів, військом і адютант полку мали по штату коні-верхівці.

Був ще клюб. Із клюбу пригадую собі Шагайду, який опісля перейшов у Киеві до „Березіля", Моцика Тадея із Бучача, Долинського Романа із Перемишлянщини, Потопника Романа з околиць Бродів, два братя Козоріси, Кулицький з над Збруча та ще инші. Писарів у полку був великий брак, часто брали кожного хто міг писати, і як часто брали нових, так і часто міняли.

Полк тоді числив понад 2000 люда. Команда вся українська, внутрі і зовні, устрій австрійський, кріси австрійські, в поході в чвірках, мундір московський, харч ще можливий, хоч діставалось московський пайок, одначе кухня велась на старий зразок. Задача полку: охорона Штабу 45 див., збирання податку, т. зв. продналог, а також „борба с бандитизмом". В „борбі с бандитизмом" визначався Нагуляк, який сам проводив, виїзджа-

*) Було два назвиська подібні собі Саврин, Саврів; один комуніст-жид, а другий, якщо не адютант ІІ. чи ІІІ. куреня, то один із сотенних. Котре — котрому припадало, нині забув.

ючи на села, облягаючи їх, вистрілюючи деколи мирних супроти нас мешканців, арештуючи зловлених та віддаючи їх в розпорядження дивізії чи Чеки.

Раз сталась одна дуже прикра подія, яка потягла за собою 3 жертви в людях. А саме: кінна розвідка дістала наказ відїхати в одно село по продналог. Вирушила кінна чета в силі 6. кіннотчиків під проводом одного підстаршини. Це було близько Уманя. Проїзджаючи через одно село, чета кінноти натрафила на весілля. Богато не думаючи, вступила на подвіря. Дядьки на підпиттю узрівши большевиків не питали хто вони такі, потягнули одного кіннотчика до себе і зараз сокирами зарубали. Сталось це так скоро, що інші кіннотчики не мали спромоги стати в обороні, так що залишилось їм втічи і дати знати в штаб полку. На це вирушив негайно начальник кінної розвідки із цілим відділом кінноти, застав це весілля у повнім розгоні забави, змасакрував чимало людей, а господаря цього весілля та зятя ледви живих збитих до непізнання на фірах привезли в штаб і зараз цього дня віддали в чека, де їх негайно розстріляли.

Це був одинокий такий строгий випадок в полку із цивільним населенням. Весною полк вирушує в одно село уманського повіту в віддалі 40 верстов — назву я забув. Штаб полку занимає будинок фабрики цукру, а сотні в селі. Тут умирає один старшина, здається хорунжий Задорожний, оскільки собі пригадую, умирає на сухоти. На цьому постою полку застає нас день 1. травня. Полк робить дефіляду перед комполк. і військомом. 1 травня випало тоді на перший день Великодня. І знову приказ приказом, а таки стрілецтво та старшини святкують свята. В тім часі приходить приказ демобілізації, з чого скористали деякі, особливо інтелігенція, і подались до військома по демобілізаційні папери.

Комполка Яцишина звільняють теж із війська. Др. Іван Максимчук у своїй книжці „Кожухів" стор. 9. подає „пор. Яцишин залюбки заглядав до чарки". І от раз комполк Яцишин упився — а упивався часто, однак треба признати, що до служби приходив майже все точно і то все тверезий. Я ніколи не бачив його пяним. При тім усі його любили. Але тоді упав з коня, розбив носа і це було причиною його звільнення.

Із місця постою полк держав телефонічний звязок із Штабом дивізії в Умані і ми мали деколи можність і то по найбільшій части в вечір чи в ночі по дроті говорити із повстанцями, які денебудь на дорозі залучували свої апарати та викликували нас на військові чи політичні теми.

На місце Яцишина приходить Дацків, а його помічником стає Кметик. Стан полку трохи убуває через демобілізацію, як я вже сказав, однак число це було не велике.

По постою біля двох місяців полк переходить до м. Сквири майже в цілости, в складі персональнім як вище я подав. Підчас демобілізації стар. писар штабу полку Іван Лендзюк звільняється, а його місце занимає Іван Левицький, себто я.

Штаб займає будинок у центрі міста в домі якогось багача. Господар втік, — сам будинок був дуже красний, великий, комфортовий, при хаті гарний з ½ морґа садок. Полк стає ґарнізоном міста та цілого повіту.

Сотні займають передмістя. Само місто гарно положене, нарід дуже свідомий, чемний, гостинний, хоча ця гостинність не зараз виявилася, як ми прийшли. Полкове життя прибирає зовсім інший характер, як до тепер. У перше тут можна сказати починає розвиватись товариське життя. Початок дає сам комполк Дацків, чоловік дуже гарного характеру, про що мав я можність переконатися особисто і пізнійш. Про полк старається як може, люблений усіма, зі всіма пристає. Цього бракує його помічникові Кметикові. Адютант полку Соколовський любить теж бавитись, але вдачі він трохи острішої, шорсткої, зате помічники Гаврилів і Лушпинський дуже товариські старшини, а особливо Гаврилів. Взагалі Дацків і Гаврилів неначе б одна душа. Інші старшини на загал добрі.

Діставши аванс на старш. писаря, заступаю часто від тепер адютанта по адміністративних справах, а опісля також часто і в строєвих, про це згадаю дальше.

Полк дістає музику, за капельника приходить якийсь жидок, досить інтеліґентний, але на музиці розумівся менше. Освітний відділ дає представлення що тижня у неділю, а часом і в суботу, та в свята, по виставах музика — танці до білого дня. Як в місті так і в околиці спокій як найкращий, дарма що в повіті повно повстанців, а не бракло їх і у місті з нагоди ріжних ярмарків.

Я вже сказав про Сквиру, додам ще, що населення мало багато інтеліґенції. Коли полк ввійшов на постійно у місто, а був це місяць липень, населення дуже ворожо відносилось спершу до нас, як до тих, що держать з большевиками. Кватир тяжко було дістати, то зн. кватиру дістав, але голі стіни, про якийсь харч то і бесіди не було.

Клюб полку містився на головній вулиці недалеко театру, чи пак Народнього Дому, до якого ми сходились часто а то і щодня у вечір. Сходились на балачку, грання шахів, доміна, співи. Був тут фортепян, на якому виґравав часто Кохан зі Львова. Саля була досить велика, обвішана всякими вождами мойсеєвого походження як Маркс, Троцький, Раковський і т. д. Однак наші співи, музики, нікого із населення не притягали, Ми мусіли бути самі собі, про нас була зла опінія. Ми мали фірму большевиків, але упертою працею ми не забаром виказали своє облича так, що по двох тижнях наступила зміна до непізнання. Кватири стають як за добрих часів отворені для нас, а поприкватири і харчі і ми почуваємося справді неначе серед своїх. Клюб що вечора повний, музика, танці, часті вистави, деколи т. зв. „пляцмузика". Доводилось дуже часто із забав прямо йти на службу.

Мушу зазначити, що побут полку у Сквирі, був зі всіх інших постоїв найкращий, арештів не переводилось, на села сотні не виходили, жилось життям спокійним.

Хоч як добре тут було, полк не залишився тут на довше, побув місяць, два і відійшов у Погребище. Загально полк ніґде довше як місяць два,

не кватирував, кидано його в як найнебезпечніші місця, повні повстанчих відділів, щоби в боротьбі із ними сам себе винищив. Це була московська тактика. Хотіли нас доконче знищити. Але якось так складалося, що на їх лихо, де полк пішов, там був спокій, нас повстанці не зачіпали, а через це і ми їх ні. Нарід вже знав, що ми за одні і чому ми служимо в червоних, як нарід так і ми вірили, що ось ось прийде до повстання, а тоді все візьме інший оборот. Хотяй у Сквирі большевики пустили вістку по частинах, що от. Петлюра погодився із червоними і приходить на Україну, але цьому ніхто не вірив. Повстанці нас шанували, заходили до наших кватир, нераз приходилось нашим відділам, які були по селах, ночувати разом із повстанцями у одній хаті. А таке лучалось у повітах Сквира — Погребище — Бердичів.

Ось чому вище московське начальство, видячи що ми цілі, здорові, сумнівалось у нашу вірність, хоч контрреволюції до цього часу ще не відкрило, зате перепихало з місця на місце, а то, щоб при довшім засидженні на однім місці ми не злучились із повстанцями і не вдарили в плечі наїздника.

Пізною осінню 1921 р. — а був це рік голоду — як я вже вище згадав полк перенесли у містечко Погребище, віддалене від Сквири біля 30 верстов. Містечко менше за Сквиру, а населення сильно ріжнилось від Сквирян, як там, так тут жидів не бракувало, але тут більше давався відчути вплив Бердичева. Селяни менше інтеліґентні, менше свідомі, а міщани кілька „малоросів". А що була фабрика цукру, та палац якогось пана, то було також трохи поляків. Осередок містечка жидівня. Лиш аптика та ще кілька домів, а на другім боці палац це — християни. Полк займає ціле Погребище, а радше села, що розложились по обох сторонах двох ставів. Штаб осередок міста, напроти торговиці, лічниця, школа, маґазини, жидівські склепи. Район Погребища, це район повстанців. Ми прийшли по жнивах, а далі осінь, час складання податків т. зв. „продналогу". В поблизу переходить залізничий шлях, де на стаціях „ссиппункти", улюблені місця повстанців.

Тут у перше можна сказати, що повстанці, нам нічого не роблячи, заганялись до передмістя, де стояли сотні, але як скоро прийшли так скоро і відійшли. Це були радше демонстрації з їх боку. Заки подано алярм, їх вже не було. Вся адміністрація без огляду, хтоб він не був, вже в друге (перше в Умані) подіставала кріси і набої. Я дістав кватиру на передмістю за млином, на цюю ж кватиру, коли я був в заняттю, зайшов повстанець, взяв трохи моїх набоїв, кріса не брав, а господарям моїм переказав, щоб я покинув червоних і йшов домів, або до них.

В канцелярії стояли два кулемети у дверях і вікнах на дві сторони, один спрямований на базар де торгувалось хлібом, а другий на торговицю з худобою та кіньми. Обслуга біля кулеметів як день та ніч, біля штабу завжди стояло в поготівлі 20—30 фір готових до погоні за повстанцями. Часто спалося в канцелярії. Це був час тзв. „по борбє с бандітізмом".

Повстанці безперервно оперують дальше, аґітація по селах велика, починає наставати голод. Приспішується і приймається всякі строгі міри, „по борбє с бандітізмом". В полк приїзджає комбриґ 134 бриґади та цілий оперативний штаб, в штабі наради як день так ніч. Кавалерія Котовського. Полк по наказу „власть імущих" вирушує також як то казали на „бандітов". Повстанців трохи розігнано, але не знищено, а стрільці Галичани, що брали участь у цій виправі, казали, що повстанці були, видили їх, стріляли одні до других, але так, що кулі летіли понад голови одних і других.

Здавити, чи знищити повстанців не вдалось, село з ними симпатизувало, помагало у всім. Вийшов наказ брати заложників — а брали самих т. зв. „куркулів" — і їх десяткували. Таке було одного разу в Погребищу, але користи з того жадної не було.

Раз якось зимою виїхало 20 фір — 5 військових, решта сільські підводи, по набір в Бердичів біля 45 кільометрів. Підводи набір взяли, але вернулись порожні. У віддалі 15 кільометрів від постою полку „напали" повстанці на них, набір відібрали, фіри відпустили, а комендант обозу, здається мені, був ним четовий Григорович, залишився в самім біллю. Сільські дядьки змилосердились та дали кожуха, а то бувби замерз, бо зима тоді була сувора. Цей командант був четовим з скорострільної сотні, внедовзі потім був арештований в звязку з викриттям заговору в школі Червоних Старшин у Києві та розстріляний.

Минулась Сквира, а з нею добрі товариські хвилі. В часі постою полку в Погребищі, у школі червоних старшин у Києві викрито заговір, переведено багато арештів та розстрілів у Києві, а це не минуло і Гал. полку. Старшини із школи з Києва часто приїздили нібито до товаришів своїх до полку в відвідини. Памятаю дуже добре між іншими адютанта школи червоних старшин Залужного, якого також арештували.

Якось зимою приїхала Чека із Києва, перевела ревізії і арешти, а діялось це в ночі. Рано, коли я прийшов у канцелярію, застав їх у військома Нагуляка. Канцелярія пуста, старшин декого арештовано та відвезено у Київ, а ми оставшіся мовчки їх пращали, споглядаючи крадькома у вікно та ждали своєї черги. Тоді і мене мали арештувати, як мені комуністи заявили, один Бог мене охоронив. Комполк Дацків сумний, військом Нагуляк біситься, що під його боком викрито „контрреволюцію", кожний боїться, адютант полку Соколовський попав теж у Чека, а з ним мабуть чотири старшини. Помічник адютанта по адміністративній части Іван Гаврилів, обняв обовязки адютанта полку, я на дальше зістав старшим писарем, але до того сповняв ще деякі обовязки комадютанта по адміністративній части, а деколи і строевої.

(Далі буде)

У двадцятиліття Походу на Київ

АЛЬБОМ У. Г. А.

Видавництво „Червона Калина", що дало вже цілий ряд праць і споминів з визвольної боротьби та розкішний Альбом У. С. С., — приступає тепер, по дворічній підготовці та збірці матеріялів, до видання другої пропамятної книги — Альбому У. Г. А.

Альбом У. Г. А. буде продовженням і завершенням Альбому У. С. С. Уклад матеріялу та зверхнє оформлення Альбому **У. Г. А.** такі самі, як Альбому **У. С. С.** Так само при кінці книги будуть поміщені світлини ґруп і портрети поодиноких учасників **У. Г. А.**

Завдання наше трудне — не маємо систематичної збірки архівних матеріялів. Залишилося мало світлин, що ілюструвалиб минуле. Тому наша праця мусить бути у великій мірі відтворчою. І в тім труднім та тяжкім завданні мусять нам помогти у великій мірі учасники подій. **— Збірним зусиллям дамо книгу — живий памятник У. Г. А.!**

Звертаємося з горячим проханням до учасників визвольних змагань **У. Г. А.**, які ще цього досі не зробили, присилати **заховані матеріяли, документи та світлини, шкіци і рисунки та доповнити таким чином досі зібраний матеріял.**

При світлинах просимо означувати особи, місцевости, час та події, а також означити імя та адресу власника.

Змаганням впорядчиків книги буде віддати розвій воєнних подій в їх хронольоґічному порядку на тлі орґанізаційної та державницько-творчої праці та історію **У. Г. А.** від перших початків до кінця еміґрації в Ч. С. Р.

Видавництво „Червона Калина" доложить всіх зусиль, щоби вже з кінцем 1938 р. дати твір, що буде історично-виховною і естетичною цінністю українського народу.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

1. Альбом У. Г. А. набувати можна за готівку або на рати.
2. Готівкові замовлення платні згори приймається найдальше до 30. червня 1938. р. зол. 18.60.
3. Ціна, платна місячними ратами по зол. 3.— найдальше до 30. вересня 1938 р., зол. 20.60.
4. Члени „Червоної Калини" дістають 20% знижки.

Ті ціни та умови передплати враз з коштами пересилки обовязують **лише до 30. вересня 1938. р.**

Після того реченця ціна буде значно підвищена.

Попереджуємо, що з уваги на високі кошти друку так великої книги висоту накладу узалежнюємо від кількости зголошених передплат, так що лише передплатники зможуть Альбом У. Г. А. дістати.

Світлини, матеріяли і замітки просимо присилати до 30. червня 1938 р. на адресу:

Видавництво „ЧЕРВОНА КАЛИНА"

ЛЬВІВ, вул. ЗІМОРОВИЧА ч. 12, почт. скр. 43.

Передплату просимо присилати чеками Центробанку. Конто чекове **403.267.** —

ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА"

Б І Б Л І О Ґ Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

І. ІІІ.

Четвертий Універсал Української Центральної Ради.

Безліч разів друкований. Там ставлення до визвольної війни.

Чиж Я. Чим повинні бути Січові Стрільці для України. „Стріл. Календар" на 1920 р. Старокостянтинів 1919. 32°, ст. 30—31.

Ідеольоґія СС.

Чиж Ярослав. „Укр. Заг. Енцикльопедія — Книга Знання". Львів—Станиславів—Коломия. 1934. 8° в., т. III, ч. 30, ст. 1185.

Кор. біоґрафічна замітка.

Чижевський Г., полк. Коротка історія 3-ї Залізної стрілецької дивізії. 1919. 1. VI. 1922 р. Каліш 1922. 16°, ст. 56.

Перелік подій з її історії.

Чижевський М., пполк. 15 діб на окупованій Москвою Україні (з 4 по 19 листопада 1921 року). „За Державність"'. Збірник 3. Каліш 1932. 8° в., ст. 140—155.

Опис другого Зимового Походу зі схемою бою у с. Малі Міньки 17. XI. 1921. і повним протоколом Че-Ка.

Ч-й В. Василь Тарнавський хорунжий У. Г. А. „Літопис Черв. Кал.". Львів 1934. 4°, ч. 6, ст. 22—23.

Некрольоґ.

Ч-ий Ол. Життя С. В. Петлюри. „Шлях". Зальцведель 1919, ч. 4, ст. 4.

Ч-ий С., сотн. Зимою 1919—20. „Укр. Скиталець". Ліберець 1921. 8°, ч. 5.

Чикаленко Л. Соловецька каторга (документи). Під ред... Варшава 1931. 8°, ст. 72.

Чикаленко Л. Юзеф Пілсудський. „За Незалежність". Варшава—Львів 1936. 8°, ч. 18, ст. 6—9.

Значіння і роля, як спільника в українській визвольній боротьбі і поході 1920 р.

Чи можна вертати додому? „Син України". Варшава 1921. 4°, ч. 18—19—20, ст. 7.

Є дані про розстріляних вояків-поворотців.

Чи перед українською військовою революцією? „Вістник СВУ". Відень 1917. 4°, ч. 158, ст. 434—435.

Заборона 3-го військового Зїзду.

Чия жертва? (Від власного кореспондента). „Діло". Львів 1926, ч. 120.

С. Петлюра.

Чия жертва? „Нова Зоря". Львів 1936, ч. 36, ст. 2.

Виїмок з кореспонденції В. Левицького в „Ділі", ч. 120 з дня 2 червня 1926 р. п. заг. „Чия жертва?".

Чінка Галакціон. Два мужі. „Діло". Львів 1934, ч. 206, ст. 7.

Паралелі і характеристики Гінденбурґа і Махна. Фейлетон.

Чінка Галактіон. Двацятьліття. „Діло". Львів 1937, ч. 24, ст. 13.

20-ліття Червоної Армії; спогад про один інцидент, коли в Балті зявився повстанець Заболотний зі своїм штабом.

Чінка Галактіон. Терниcтим шляхом. (Памяти Ігоря Лоського). „Діло". Львів 1936, ч. 120, ст. 7.

Чіх Михайло. Під командою четаря Івана Пушкаря. „Літопис Черв. Кал.". Львів 1936. 4°, ч. 7/8, ст. 11—14.

1918. Бої з поляками в околицях Угнова і Рави.

Ч-кий. Маківка. (З нагоди свята Маківки 4-го серпня 1935 р.). „Літопис Черв. Кал.". Львів 1935. 4°, ч. 9, ст. 2—3.

Опис Маківки і свята.

Чмола Іриней. Минулось. „Стріл. Думка". Старокостянтинів 1919, ч. 45, ст. 1.

Військовий побут СС-ів.

Чолій Іван. Памяти Осипа М. Твердовського. „Літопис Черв. Калини". Львів 1931. 4°, ч. 2, ст. 16—17.

Діяльність. Причинки до біоґрафії. Портрет.

Чорний, полк. До „Бої Сірих за Коростень". Ґенерала-хорунжого А. Пузицького в 2-му збірникові „За Державність". „За Державність". Збірник 3. Каліш 1932. 8° в., ст. 273.

Спростовання деяких тверджень про старшин гарматчиків Корпуса СС-ів.

Чорний. З битв о Львів. „Свобода". Джерзи-Сити 1928, чч. 175, ст. 4; 176, ст. 4; 177, ст. 3; 178, ст. 3; 179, ст. 3; 180, ст. 3; 181—185.

Грудень 1918. Старе село. Курінь зі Станиславова і т. д .

Чорний С., полк. Мої спомини. (Маршрутні замітки). „Гуртуймося". Прага-Чорношиці. 1931, ч. 8, ст. 18—23.

Листопадовий похід 1921 р. Ґрупи полк Чорного.

Чорний Сергій, полк. Сторінка з Другого Зимового Походу. „За Державність". Збірник 3. Каліш 1932. 8° в., ст. 192—205.

1921. З 2 схемами.

[*Чорній*, сонт. С. С. (?)]. Готування на велике діло. „Стріл. Думка". Староконтянтинів 1919, ч. 61.

Вишкіл СС-ів у Білій Церкві підчас повстання проти Гетьмана Скоропадського.

[*Чорній*, сотн. С. С. (?)]. Переговори з німцями. „Стріл Думка". Старокостянтинів 1919, ч. 61.

15—16 лист. 1918 р. у Білій Церкві в справі невтральности їх щодо повстання проти Скоропадського.

Чорногор Богдан. Дух степів — чи отаманщина. Деякі завваги до оповідання Ю. Косача: „Чарівна України". „Літопис Черв. Кал.". Львів 1937, ч. 1, ст. 16—18: Рецензії і замітки.

До характеристики укр. повстанчої армії.

Чорномор Богдан. Нова повість із часів визвольної війни. „Літопис Черв. Кал.". Львів 1936. 4°, ч. 10, ст. 17—18.

Рецензія на Олеся Бабія: Дві сестри. Львів 1936.

Чорногор Богдан. Юрій Липа: „Нотатник" (книжки І і ІІ)... „Літопис Черв. Кал.". Львів 1937. 4°, ч. 3, ст. 21—22: Рецензії і замітки.

Характеристичні риси укр. вояків.

Чорноморець Петро. Кузьма Безкровний. „Вістник". Львів 1938. 8°, ч. 1, ст. 61—63.

Потомок кубанського полковничого роду. Причинки до біоґрафії.

Чотовий Поліщук Мирон. „Лицарі і Мученики" Ів. Зубенка. Збірка І. Каліш 1922. 8°, ст. 10.

Опис життя і подвигів. 1917—1920. Гайдамацький п., 3-я Залізна дивізія.

Чотовий Федотев Петро. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Каліш 1922. Збірка І. 8°, ст. 8.

VI. 1920. Поділля. 1 бат. 7-го гарм. куріня 3-ої Залізної дивізії. Мужні вчинки.

Чотов. Савчук Олекса. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірка І. Каліш 1922. 8°, ст. 25.

III. 1919. Біля Ізяслава на Волині. 1-ий Залізничий полк. Телеґрафіст.

Чт. Однострій української армії. „Козацький Голос“. Камінка Струмилова 1919, ч. 14.

Чужинці про історичну ролю України. „Гуртуймося“. Прага — Горні Черношіце 1934. 8° в.: ч. 11, ст. 28—29.

Із заклику Льондонського Комітету Допомоги Голодуючій Україні, підписаного головою президії сером Паулем Мекінзом і секретарем капітаном П. Фолькнером і оголошеного в численних ріжних орґанах анґлійської преси Британії, Шотляндії і Ірляндії.

Чулий Петро. Москалі на Україні. (Парарелі). „Літ. Наук. Вістник“. Львів 1922. 8°, кн. 8, ст. 172—178.

Публікація на „Витяги з документів...

Чупрей Іван. „Кал. Просвіти“ на 1926. Львів 1925. 8° в., ст. 281—282.

Некрольоґ з біоґрафією; б. секр. Боєвої Управи.

Ч-ч, пор. і *О-ий, пор.* Самбірські падолистові дні 1918 р. „Укр. Скиталець“. Ліберець 1920. 8°, ч. 4.

Черник Олекса, чет. УГА. і *Рибачевський Северин,* сотн. УГА. Як поляг Ананія Степанів, сотник УГА. „Літопис Ч. К.“. Львів 1937, ч. 7/8, ст. 19—20.

Причинок до біоґрафії. 1918—19. VII. Львівська бриґада. Городок Яґ., Щирець, Миколаїв — Стрий. Протипольський фронт.

Черник Федір. „Укр. Заг. Енциклопедія — Книга Знання“. Том III, ч. 30, ст. 1174. Львів — Станиславів — Коломия. 1934. 8° в.

Короткі біоґрафічні дані.

Чернівці під українською владою. Спогад з перед 14 літ. „Нов. Час“. Львів 1933, ч. 13.

Переповідження статті анонімового автора у „Черновіцер Морґенблят“. Згадується стрільців. 6. XI. 1918 — 11. XI. 1918.

Четар Василь Бігун. „Стрілець“. Стрий 1919, ч. 28.

Коротка вістка про смерть.

Четар „Запасного Коша“ в Белзі Іван Лисецький. „Літопис Ч. К.“. Львів 1934. 4°, ч. 9, ст. 22: Посмертні згадки.

Некрольоґ, причинки до біоґрафії. 3 порт. Подав С. Ґ.

Четар Іван Пушкар. „Календар Черв. Кал.“ на 1922 р. Жовква 1922. 8°, ст. 121; „Приятель Укр. Жовніра“ — календар на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 121.

Короткі біоґрафічні дані. З портретом.

Четар Коржинський з 9. кіннотчиками атакує ворожий курінь. „Кал. Черв. Калини““ на 1922 р. Жовква 1922. 8°, календаріюм — жовтень; „Приятель Укр. Жовніра“ — кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°, календаріюм — жовтень.

VI. 1919. УСС. Купчинці. Гер. вчинок. З портретом.

Четар V. Сокольської бриґади Мирон Галань. „Літопис Ч. К.“. Львів 1934. 4°, ч. 9, ст. 22.

Причинок до біоґрафії. З портретом.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

X. річник / Число 6. / Червень 1938.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький.* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка.* З друк. Н.Т.Ш. у Львові.